



Research Paper

Obedience or resistance? The hidden secrets of the Taklif celebration for girls

Nafiseh Roshandel¹, Majid Fouladiyan^{2*}, Homa Zanjanizadeh³

Received: Jan. 29, 2025; Accepted: Jul. 5, 2025

ABSTRACT

This study aims to explore the lived experiences of religious girls regarding their Taklif celebration (coming-of-age ceremony) and how they reinterpret these experiences after distancing themselves from it. Given the significant gap in this field, interpreting girls' lived experiences of this rite of passage is of great importance. This qualitative research adopts a phenomenological approach. Through purposive sampling, in-depth interviews were conducted with 18 girls from religious families who had experienced the Taklif celebration and were subsequently strictly monitored in performing religious obligations. The data were analyzed using Colaizzi's seven-step technique. The findings reveal the post-transition phase of the rite of passage, comprising two key themes: legitimizing identity and resistant identity. The legitimizing identity is constructed through channels such as change creation, socialization, Islamic identity formation, fostering obedient identity, disciplinary rules, and social control. In contrast, the resistant identity emerges in opposition to these mechanisms. The post-transition results indicate that the construction of a legitimizing identity—through various mechanisms after the Taklif celebration—aims, on one hand, to transform girls into normative, obedient, and submissive subjects, and on the other, to establish the dominance of an Islamic identity in society. However, this process has ultimately faced resistance from girls, manifesting in their rejection of emphasized norms, such as the mandatory hijab (veiling).

Keywords: Rite of passage, phenomenology, Taklif Celebration, disciplinary power, Islamic identity, legitimating identity, resistant identity.

1. PhD student in Economic Sociology and Development, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

nf.roshandel@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

fouladiyan@um.ac.ir

* Corresponding Author

³. Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

homa009@yahoo.com



INTRODUCTION

The transition from childhood to adulthood is one of the most significant stages in human life, accompanied by identity changes, new responsibilities, and social expectations. In Iran, the Taklif Celebration, as a rite of passage, separates girls from childhood and ushers them into a new phase of life. This celebration, first introduced as a religious holiday by Ali ibn Tawus in 659 AH (Tawus, 1998: 77; Yousofian, 2023), was not widely practiced before the Islamic Revolution. However, after the 1979 revolution, it rapidly became a public ceremony officially marking the transition of girls to the age of 9 lunar years (Terab, 2006). While the age of 9 does not coincide with girls' sexual, legal, or political maturity, they are expected to take on responsibilities as adults in both religious and societal contexts. In contrast, the legal age of maturity for boys is set at 15 lunar years, which often aligns more closely with their sexual maturation and social responsibilities. This difference in the timing of gendered and legal maturity between boys and girls indicates a kind of accelerated transition for girls toward adulthood in a patriarchal society. In other rites of passage, such as the Jewish Bar/Bat Mitzvah and the Christian confirmation, the difference in religious maturity between girls and boys is minimal, but in Iranian society, gender plays a determining role in the type and timing of religious duties. This raises a fundamental question: why should gender affect an individual's relationship with God and the acceptance of religious duties? A common answer to this question is that girls, due to their early intellectual development, are considered more ready to perform religious duties (Gerami, 1996: 7). On the other hand, some theorists argue that patriarchal societies attempt to control and reproduce the desired social order by shortening girls' childhood and imposing early gender roles (Mousavi, 2018: 11). The Taklif Celebration, which is held in various locations including homes, halls, mosques, and Hussainiyas, suddenly exposes girls to new expectations: from wearing a chador (religious veil) to heightened gender boundaries and the prioritization of political over religious duties in the public sphere (Roshandel, Zanjani-zadeh, and Fooladian, 2025). This experience has different consequences for girls raised in religious families compared to those in less religious environments.

PURPOSE

In the religious city of Mashhad, the Taklif Celebration is held in various forms and plays an important role in shaping the religious experience of girls. The aim of this article is to explore the lived experiences of religious girls in relation to the Taklif Celebration and how this experience is reinterpreted over time.

METHODOLOGY

This research employs a phenomenological approach to explore the experiences of religious girls regarding the Taklif Celebration, with data collected through semi-

structured in-depth interviews. A purposeful sampling method was used, and the data were analyzed using the Colaizzi technique (1978).

FINDINGS

The findings of this study indicate that for religious girls, the Taklif Celebration is not just a religious ceremony but a pivotal moment in their lives, accompanied by identity and social changes. These changes can be examined in two main axes: legitimating identity and resistant identity. The legitimating identity includes five categories, which are explained in detail as follows: 1. Creation of Change: Girls are suddenly propelled from childhood to adulthood. This change is accompanied by a sense of growing up, an emphasis on gender separation, and responsibility, but it often leads to confusion and contradictions in understanding their new roles. 2. Socialization and Formation of Islamic Identity: Fatimah (PBUH) is presented as the main role model for girls. This model emphasizes modesty, chastity, and traditional female roles such as wife and mother, but overlooks Fatimah's social and political activities. 3. Development of a Submissive Identity: At the age of 9, girls are seen as mere acceptors of religious duties. This acceptance often occurs without convincing reasoning, relying instead on fear and threats. 4. Disciplinary Rules: After the Taklif Celebration, new religious and social rules are imposed on girls, leading to a sense of fulfillment and completion on one hand, and a loss of freedom, joy, and aspirations on the other. 5. Social Control and Disciplinary Power: After the Taklif Celebration, girls experience feelings of fear, guilt, and shame. These emotions are fostered through an emphasis on divine punishment, family and societal surveillance, and the imposition of guilt regarding their bodies and behavior. In contrast to the legitimating identity and the dominance of institutions, various forms of resistance emerge from the girls. These resistances include opposition to sudden changes, socialization of Islamic identity, the development of a submissive identity, disciplinary rules, and social control. Over time, girls stand against this dominant identity and attempt to redefine their own identity based on new values.

CONCLUSION

After the Taklif Celebration, girls initially perceive the event as a joyful and unique experience, but over time, their feelings change. The Taklif Celebration serves as a tool for creating a legitimating identity and imposing religious rules. However, as they age, girls begin to criticize this identity and its limitations, leading to resistance against dominant norms. This process results in the formation of a resistant identity, where girls reject certain imposed beliefs and rules and seek to redefine their identity.



Iranian Cultural Research

Abstract

NOVELTY

The innovation of this article lies in offering a new analysis of the Taklif Celebration as a social and religious process, which, in addition to its identity impacts, simultaneously serves as the foundation for the formation of a resistant identity in girls. This can be used as a model for analyzing religious rituals in various societies.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest declared by the authors.



Iranian Cultural Research

Vol. 18
Issue 3
Autumn 2025

BIBLIOGRAPHY

- Belier, W.W. (1994). Arnold Van Gennep and the rise of french sociology of religion. *numen*, 41(2), 141-162.
- Canales, A. D. (2020). Models and methods for confirmation catechesis in catholic youth ministry. *Religions*, 11(8), 417. <https://doi.org/10.3390/rel11080417>
- Castells, M. (2011). *The power of identity*. Germany: Wiley. <https://tinyurl.com/2p8h7w9x>
- Cavagnoud, R. (2013). The quinceanera: Towards an individualization of the fifteenth birthday celebration for young peruvian girls. *Anthropo Children*, 1-17.
- Colaizzi, P. F. (1978). Psychological research as the phenomenologist views it. *existential phenomenological alternatives for psychology*. Oxford University Press Inc.
- Elias, J. J. (2018). Front matter. In *Alef Is for Allah: Childhood, emotion, and visual culture in islamic societies* (1st ed. pp. i-vi). University of California Press.
- Flood, A. (2010). Understanding phenomenology. *Nurse Researcher*, 17(2), 7-15. doi: 10.7748/nr2010.01.17.2.7.c7457
- Foucault, M. (1999). *Discipline and Punish* (N. Serkhoush & A. Jahandideh, Trans). Tehran: Nashr-e-Ney. [In Persian]
- Ghrami, M. A. (1996). Research on the puberty of firls. *Kayhan Andisheh*, 66. [In Persian]
- Hill, J. & Becker, P. D. (2008). Life events and rites of passage. *Omnigraphics*. <https://bit.ly/0807358-SP>
- Hindes, B. (2001). *Discourses of power from hobbes to Foucault* (M. Younesi, Trans). Tehran, Iran: Shirazeh Publications. [In Persian]
- Ibn Tawus, A. M. (1998). *Kašf al-Mahjaba* (A. Mobasheri, Trans.). Tehran, Iran: Office for the Publication of Islamic Culture. [In Persian]
- Javdani, S., & Noorizadeh, B. (2023). The Iran Portfolio. *Journal of Visual Culture*, 21(3), 461-494. <https://doi.org/10.1177/14704129231157630>
- Malekzadeh, S. (2012). Children without childhood, adults without adulthood: changing conceptions of the Iranian child in postrevolutionary Iranian textbooks (1979–2008). *Comparative studies of south Asia, Africa and the Middle East*, 32(2), 339-360. <https://doi.org/10.1215/1089201X-1628971>
- Mir Miri, H. (2022). *Diasporic body-memory politics: sexualized public gender-role surveillance in post-revolutionary and post-war Iran* (Doctoral Dissertation, University of Saskatchewan). <https://hdl.handle.net/10388/14095>



Iranian Cultural Research

Abstract



- Mousavi, M. (2018). *The Taboo of femininity*. Tehran, Iran: Firouzeh Publications. [In Persian]
- Mozaffari, A. (2015). The heritage 'NGO': a case study on the role of grass roots heritage societies in Iran and their perception of cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 21(9), 845–861. <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1028961>
- Nosrati, S., Sabzali, M., Arsalani, A., Darvishi, M., & Aris, S. (2023). Partner choices in the age of social media: are there significant relationships between following influencers on Instagram and partner choice criteria?. *Revista De Gestão E Secretariado*, 14(10), 19191–19210. doi: 10.7769/gesec.v14i10.3022
- Pedersen, M. H. (2015). "Fatima's taklif: Bringing up children for a good future". In *Iraqi women in Denmark*. Manchester, England: Manchester University Press. Retrieved Aug 1, 2025, from <https://doi.org/10.7765/9781526102768.00012>
- Romo, L. F. Mireles-Rios, R. & Lopez-Tello, G. (2014). Latina mothers' and daughters' expectations for autonomy at age 15 (La Quinceañera). *Journal of Adolescent Research*, 29(2), 271-294. doi:10.1177/0743558413477199
- Roshandel, N., Zanzanizadeh, H., & Fouladiyan, M. (2024). Taklīf-e nāgahānī: Mardomnegāri az ješn-e taklīf-e doxtarān-e 9 sāle dar Mašhad [Sudden rite of passage: An ethnography of the coming-of-age ceremony for 9-year-old girls in Mashhad]. *Iranian Journal of Anthropological Research*, 14(26), 158-178. doi: 10.22059/IJAR.2024.378983.459879 [In Persian]
- Schweitzer, F. (2019). Learning from Each Other: Confirmation Work in Europe and in the United States. *Theology Today*, 76(1), 26-37. <https://doi.org/10.1177/0040573619826952>
- Shoham H. The Bar and Bat Mitzvah in the Yishuv and Early Israel: From Initiation Rite to Birthday Party. *AJS Review*. 2018;42(1):133-157. doi:10.1017/S0364009418000090
- Shoham, H. (2015). 'A birthday party, only a little bigger': a historical anthropology of the Israeli bat mitzvah. *Jewish Culture and History*, 16(3), 275–292. <https://doi.org/10.1080/1462169X.2016.1139855>
- Soroori Sarabi, A., Zamani, M., Ranjbar, S., Rahmatian, F. (2023). Innovation–But with Risk: The Strategic Role of IT in Business Risk Management. *Journal of Cyberspace Studies*, 7 (2). <https://doi.org/10.22059/jcss.2023.101605>
- Tomraee, S., Toosi, R., & Arsalani A. (2024) Perspectives of Iranian Clinical Interns on the Future of AI in Healthcare. *Journal of Cyberspace Studies*, 8(2). (DOI): 10.22059/jcss.2024.101610
- Torab, A. (2006). *Performing Islam*. Leiden, The Netherlands: Brill.

- Van Gennep, A. (2019). *The rites of passage*. University of Chicago Press. <https://bit.ly/van-gennep-rites>
- Vizheh, A. (2019). Preventing and responding to early and forced child marriage of Iranian-Canadians in Canada (Doctoral dissertation, University of the Fraser Valley). <https://bit.ly/ufv18274>
- Yousefian, E. (2022). Investigating the motivations, factors, and consequences of holding the Taklif celebration (Case study: Shamim-e Rahmat Elementary School (1)). *Specialized Scientific Quarterly of Culture of Research*, 15(49), 63–94. doi:10.22081/fpq.2022.73396 [In Persian]



Iranian Cultural Research

Abstract



مقاله پژوهشی

فرمان‌برداری یا مقاومت؟ رازهای پنهان جشن تکلیف دختران

نفیسه روشندل^۱، مجید فولادیان^{۲*}، هما زنجانی‌زاده^۳

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی تجربه زیسته دختران مذهبی از جشن تکلیف و چگونگی بازخوانی این تجربه توسط آنان پس از فاصله گرفتن از جشن، انجام شده است. با توجه به خلأ پژوهشی موجود در این حوزه، تفسیر تجربه زیسته دختران از این آیین گذار، حائز اهمیت است. در این راستا، این پژوهش با رویکرد کیفی و به کارگیری روش پدیدارشناسی و با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند با ۱۸ نفر از دختران خانواده‌های مذهبی که تجربه برگزاری جشن را داشته و پس از جشن به شکل جدی، تحت کنترل برای انجام واجبات دینی قرار گرفته‌اند، مصاحبه عمیق انجام شده و داده‌های به دست آمده با استفاده از روش هفت مرحله‌ای کلایزی تحلیل شده است. یافته‌های پژوهش مرحله پساگذار در آیین گذار را نشان می‌دهد و دربردارنده دو مقوله اساسی، از جمله هویت مشروعیت‌بخش و هویت مقاومت است. هویت مشروعیت‌بخش که از مسیرهایی چون خلق تغییر، اجتماعی کردن و ساخت هویت اسلامی، پرورش هویت فرمان‌بردار، قواعد منضبطانه، و کنترل اجتماعی ایجاد شده و در برابر آن، هویت مقاومت بروز و ظهور یافته است. نتایج به دست آمده در قسمت پساگذار نشان می‌دهد، ایجاد هویت مشروعیت‌بخش با سازوکارهای مختلف خود، پس از جشن تکلیف، از یک سو با تبدیل کردن دختران به سوژه‌های بهنجار، مطیع، و فرمان‌بردار و از سوی دیگر، با سیطره هویت اسلامی و ارائه آن، در پی ایجاد هویت مشروعیت‌بخش و استیلای آن در جامعه بوده است که سرانجام، خود را با مقاومت دختران و پس زدن موارد تأکیدشده‌ای همچون حجاب چادر، نشان داده است.

واژه‌های کلیدی: اشتیاق به تحصیل، جدانشینی همسران، خانواده، مهاجرت، فردیت، سوزگی

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران
nf.roshandel@gmail.com

۲. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران
fouladiyan@um.ac.ir

* نویسنده مسئول

۳. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران
homa009@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

گذار از مرحله کودکی به بزرگسالی، فرایندی حیاتی در زندگی انسان است که کودکان را با دنیای جدیدی از وظایف و مسئولیت‌ها روبه‌رو می‌کند. در جامعه ایران، مناسکی به نام جشن تکلیف، به مثابه آیین گذار برای انتقال کودکان به بزرگسالی شهرت یافته است. اگرچه علی بن طاووس در تاریخ ۹ محرم ۶۵۹ قمری در این راستا مراسم جشن تکلیف را بنا نهاد و آن را عید اعلام کرد (ابن طاووس، ۱۳۷۷، ۷۷؛ یوسفیان، ۱۴۰۱)، اما این جشن چه در مکتب‌خانه‌ها و چه در مدارس عمومیت نیافت. دو سال پس از برپایی جمهوری اسلامی در سال ۱۹۷۹، یک آیین خاص برای نشان دادن رسیدن دختران به نُه‌سالگی ظاهر و به سرعت به یک رویداد عمومی مهم تبدیل شد (تراب^۱، ۲۰۰۶). پس از این جشن، به لحاظ شرعی، دختران در نُه‌سالگی قمری موظف می‌شوند تمام واجبات دینی و مناسک خاصی را به جای آورند؛ بنابراین، جشن تکلیف، دختران قبل از نُه سال را از بعد آن جدا می‌کند.

برگزاری این جشن برای دختران درحالی است که سن بلوغ جنسی آنان غالباً چند سال پس از نُه‌سالگی است و همچنین، نُه‌سالگی، هیچ ارتباطی با بلوغ حقوقی و سیاسی دختران ندارد و از این منظر، تا رسیدن به سن هجده‌سالگی، کودک به شمار می‌آیند. نکته قابل توجه این است که سن بلوغ شرعی پسران، یعنی پانزده‌سالگی، عمدتاً پس از بلوغ جنسی آنهاست و افزون‌براین، فاصله بین سن بلوغ حقوقی و سیاسی و بلوغ شرعی و جنسی پسران نیز کم است. اینکه حرکت به سوی بزرگسالی برای دختران، سریع‌تر از پسران پیموده می‌شود، نکته قابل تأملی است. درحالی‌که در آیین‌های دیگر، مثل «بر میتصوا^۲ و بت میتصوا^۳» یهودیان یا آیین تأیید مسیحیان، فاصله بلوغ شرعی دختران و پسران از هم ناچیز است.

همچنین، توجه به اینکه اساساً چگونه جنسیت، باعث تغییر در ارتباط فرد با خدا می‌شود، پرسش مهمی است که معمولاً این گونه پاسخ داده می‌شود که «چون دختران،



فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۱۴

دوره ۱۸، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۴

پایه ۷۱

1.Torab

2.Bar Mitzvah

3.Bat Mitzvah

___ دو مراسم مذهبی در دین یهود هستند که به ترتیب برای پسران و دختران در سن تکلیف برگزار می‌شوند. بر میتصوا برای پسران ۱۳ ساله و بت میتصوا برای دختران ۱۲ ساله برگزار می‌شود.



زودتر از پسران به درک و شعور می‌رسند، سریع‌تر می‌توانند با خدا ارتباط گرفته و واجبات و مستحبات دینی را انجام دهند» (گرامی، ۱۳۷۵، ۷). در کنار این جریان، برخی بر این نظرند که در جوامعی با نظام مردسالار، تلاش بر این است تا با کم کردن دوره کودکی زنان و گذاشتن وظایف و القای نقش‌های جنسیتی به آنان، زنان، کنترل شده و جامعه بهنجار شود (موسوی، ۱۳۹۷، ۱۱).

یکی از ویژگی‌های اساسی مناسک جشن تکلیف — که در عرصه خصوصی، از جمله خانه و در عرصه عمومی، از جمله تالارها، مساجد، حسینیه‌ها، و... برگزار می‌شود — پرتاب از کودکی به بزرگسالی است. در این جشن، کودکان در مرحله‌ای بحرانی قرار گرفته و به یک‌باره با انتظاراتی از جمله داشتن پوشش خاص (چادر)، تحکیم مرزهای جنسیتی در عرصه خصوصی و عمومی، و غلبه فرایض سیاسی بر فرایض دینی در عرصه عمومی روبه‌رو می‌شوند (روشندل، زنجانی‌زاده، و فولادیان، ۱۴۰۳). افزون‌براین، ممکن است کودکانی با پیشینه خانوادگی مذهبی یا غیرمذهبی در این جشن شرکت کرده باشند. بدیهی است که خانواده‌هایی با پیشینه مذهبی، انتظارات ویژه‌ای از دختران پس از رسیدن به سن تکلیف دارند، درحالی‌که کودکان خانواده‌های غیرمذهبی، جشن را به‌عنوان یک مراسم در مقطع نه‌سالگی تجربه کرده و پس‌ازآن، فشاری از جانب خانواده برای انجام فرایض دینی وجود ندارد.

به‌علاوه، توجه به این جریان ضروری است که جامعه ایران، جامعه‌ای متکثر است (مظفری^۱، ۱۳۹۳). در چنین فضای ناهمگونی، اگرچه دخترانی با پیشینه خانوادگی مذهبی، با برآوردن انتظارات پس از سن تکلیف، ایدئال جامعه مذهبی هستند، اما درمقابل، ایدئال‌های پرشمار دیگری که الزاماً مذهبی نبوده، می‌تواند وجود داشته باشد که در تقابل با هویت مذهبی تعریف‌شده از جانب نهادهای مسلط در جامعه باشد. در چنین شرایطی مهم است که دختران با پیشینه مذهبی، پس از گذار از جشن، کدام هویت ایدئال را به انتخاب خود برمی‌گزینند و پیامدهای این انتخاب یا عدم اختیار برای آنان چگونه است.



در شهر مشهد، به عنوان مهم ترین شهر مذهبی کشور، به دلیل وجود حرم امام رضا(ع) و اقشار مذهبی پیرامون آن، مراسم جشن تکلیف، با کیفیت های متفاوتی در عرصه خصوصی و عمومی برگزار می شود. با توجه به فراگیر شدن این جشن و خلأ پژوهشی موجود در این زمینه، لازم است تجربه زیسته دختران از این جشن بررسی شود. در این میان، به طور مشخص، دخترانی از خانواده های مذهبی، به شکل جدی تری گذار از کودکی به بزرگسالی و جدایی پیش و پس از نه سالگی را تجربه می کنند؛ بنابراین، این مقاله در پی پاسخ گویی به این پرسش است که «دختران مذهبی، چه تجربه هایی از برگزاری جشن و پیامدهای پس از تکلیف دارند» و «با گذشت زمان، چگونه آن را بازخوانی می کنند».

۱. پیشینه تجربی پژوهش

مناسک گذار از منظرهای گوناگونی بررسی شده است. با نگاهی به پژوهش های انجام شده درباره مناسک گذار، چهار طبقه بندی پژوهشی را می توان شناسایی کرد.

۱-۱. رویکرد مردم نگاری در بررسی مناسک گذار

شوهام (۲۰۱۵؛ ۲۰۱۸) در پژوهش هایی با عناوین «یک جشن تولد، فقط در ابعادی بزرگ تر: بررسی انسان شناختی-تاریخی جشن «بت میتصوا» در اسرائیل» و «تحول بر میتصوا و بت میتصوا از آیین بلوغ به جشن تولد: مطالعه ای در دوره ی اسرائیل نوپا» با رویکردی مردم نگارانه، بر میتصوا را یک جشن تولد و تنها کمی بزرگ تر برای دوازده سالگی دختران می داند که دقیقاً شبیه «بر میتصوا» برای پسران است؛ با این تفاوت که تشریفات مذهبی آن را ندارد. این مراسم برای دختران در سالن های بزرگ یا رستوران های مجلل و برای پسران در کنیسه یا عبادتگاه برگزار می شود (شوهام^۱، ۲۰۱۵؛ ۲۰۱۸).



در آیین مسیحیت، تأیید مراسم مهمی است که نشان‌دهنده تعهد تأییدشده است. تأیید معمولاً در سنی که فرد قدرت تشخیص و پذیرش مسئولیت داشته باشد و بتواند ایمان و عقیده مذهبی خویش را به لحاظ عقلی بپذیرد، انجام می‌شود. این مراسم معمولاً در حدود سن چهارده سالگی برای پسران و دختران برگزار می‌شود. در این مراسم، خانواده، به مناسبت گذار فرزندشان از کودکی، ناهار را با دوستان و هم‌جماعتان خود می‌خورند و تعهد دوباره به ایمان و گذار از کودکی به بزرگسالی را جشن می‌گیرند (اسچیتزر^۱، ۲۰۱۹؛ کانالس^۲، ۲۰۲۰).

پژوهش‌های دیگری نیز آیین «کویین سینرا»^۳ را در آمریکای جنوبی را بررسی کرده‌اند. جشن «کویین سینرا»، از تحمیل کدها و هنجارها به بدن دختر، به منظور سازمان‌دهی روابط قدرت بین زن و مرد استفاده می‌کند. در این جشن، دختران، لباس سفید رسمی‌ای بر تن داشته و کفش اسپرت خود را با کفش پاشنه‌دار تعویض کرده و آمادگی دختر را برای ازدواج به اطلاع دیگران می‌رسانند (کاواگنود^۴، ۲۰۱۳؛ هیل و بکر^۵، ۲۰۰۸).

برخی دیگر از پژوهش‌ها نیز موضوع جشن تکلیف در کشورهای عراق و ایران را واکاوی کرده‌اند؛ به عنوان مثال، «جشن تکلیف فاطمه: پرورش کودکان برای آینده‌ای بهتر» در سال ۲۰۱۵، جشن تکلیف یک دختر عراقی ساکن در دانمارک را این‌گونه شرح می‌دهد که این جشن، شبیه جشن تولد یا جشن عروسی بوده است. در این مراسم، شخص مکلف باید در برابر همگان وضو گرفتن و نماز خواندن را اجرا کند تا دیگران درباره درست یا نادرست بودن اعمال اجرایی اظهارنظر کنند. در این جشن تأکید می‌شود که پس از رسیدن به جشن تکلیف شایسته نیست دختران با صدای بلند بخندند،

1. Schweitzer

2. Canales

3. Quinceañera

- جشن تولد پانزده سالگی دختران که معمولاً در آمریکای لاتین برگزار می‌شود و با سایر تولدها متفاوت است؛ زیرا، آن را از نشانه‌های پایان دوره کودکی و ورود به ابتدای دوره بزرگسالی می‌دانند.

4. Cavagnoud

5. Hill & Becker



روابط جنسیتی خاصی داشته باشند، و حجاب، یکی از اساسی‌ترین نمادهایی است که دختر مسلمان باید در جامعه به‌نمایش بگذارد (پدرسن^۱، ۲۰۱۵).

در ایران پژوهشگر دیگری نیز خانه‌ای را که در آن جشن تکلیف برگزار شده بود، بسیار ساده و بی‌آلایش توصیف کرده است. مفهوم محوری سرودهای جشن، بر حجاب و نماز تأکید داشته‌اند. هدیه‌های جشن تکلیف، شامل حلقه طلا، چادر، اسباب‌بازی، و مداد رنگی بود. جشن در بالای شهر، در خانه‌ای مجلل، با کارت دعوت برگزار شده و هدایای بسیاری دور عروسک بزرگی که چادر سرش کرده‌اند، چیده شده است. دختر مکلف را مانند عروس، لباس پوشانده و آرایش کرده‌اند. به او می‌گویند، سجاده‌اش را وسط مهمان‌ها بیندازد و به دختر گفته می‌شود که چون هنوز پاک است و گناهی ندارد، دعاهایش مستجاب می‌شود (تراب، ۲۰۰۶).

پژوهشی با عنوان «تکلیف ناگهانی؛ مردم‌نگاری از جشن تکلیف دختران نه‌ساله»، چگونگی برگزاری جشن تکلیف را در شهر مشهد و در عرصه عمومی با روش مردم‌نگاری و شیوه مشاهده مشارکتی مطالعه کرده است. آنچه از یافته‌های مطرح در جشن دریافت می‌شود، این است که کودکان با جشن تکلیف، مرحله پیشاگذار را طی کرده و وارد مرحله گذار یا بحران می‌شوند. در این مرحله، این جشن‌ها نه تنها برای پذیرش تکالیف دینی، بلکه برای تعهد به ارزش‌های انقلابی نیز طراحی شده‌اند. این جریان در سوگندنامه‌ها، سخنرانی‌ها، و سرودها، آشکارا دیده می‌شود. همچنین، این جشن به دنبال پررنگ کردن و مهم جلوه دادن برخی از واجبات دینی و ارائه تصاویری یک‌وجهی از آن است (روشندل، زنجان‌زاده، و فولادیان^۲، ۱۴۰۳).

مسئله اساسی این‌گونه پژوهش‌ها، بررسی چگونگی برگزاری جشن تکلیف بوده است، اما مسئله موردبررسی ما در این مقاله، واکاوی تجربه زیسته دختران پس از برگزاری جشن تکلیف است و از این جهت با پژوهش‌های پیشین متفاوت است.

1. Pedersen

2. Roshandel, Zanjanizadeh & Fouladiyan

۲-۱. جشن‌های گذار در کتاب‌های درسی و ساخت زن مطلوب

موازی با برنامه درسی که در پی سیاست‌گذاری در زمینه ایدئولوژی انقلابی و مذهبی ایران پس از سال ۱۹۷۹ بوده است، به دختران مکلف آموخته می‌شود که حضرت فاطمه (س)، «بانوی نمونه اسلام» است که باید الگوی خود قرار دهند. این الگوی تعریف‌شده، همسر و مادری ایدئال است که فضیلت‌هایی چون حجاب و نمازخوانی داشته و فعالیتی در زمینه سیاسی نداشته‌اند (الیاس^۱، ۲۰۱۸). افزون‌براین، در پژوهشی، مفهوم کودکی در کتاب‌های درسی ایران پس‌انقلاب بررسی شده است. این پژوهش به کودکانی بدون کودکی رسیده است. این پژوهش تأکید می‌کند که در درس «هدیه‌های آسمانی»، پسران به مثابه رهبران کوچکی ترسیم شده‌اند که با مبارزه و مرگ به بزرگ‌سالی منتقل می‌شوند و درمقابل، تنها کاری که از دختران انتظار می‌رود، این است که وظایف و تعهدات مذهبی مرتبط با دوران بلوغ را انجام دهند. درباره تکلیف نیز نوشته است، بی‌گناهی دختران در مسیر حرکت کودک به‌سوی بزرگ‌سالی از دست می‌رود و بزرگ‌سالان، فاسق می‌شوند، اما با رعایت وظایف شرعی و با خواندن نماز، دوباره مانند بچگی پاک خواهند شد (ملک‌زاده^۲، ۲۰۱۲).

شبهات این‌گونه پژوهش‌ها با پژوهش حاضر این است که در بخشی از آن، مهم‌ترین واجب شرعی و دادن احساس گناه، بررسی شده است. اما مسئله پژوهش‌های دیگر، چگونگی بازنمایی زن مطلوب در کتاب‌های درسی بوده است و مسئله پژوهش حاضر، تفسیر تجربیات زیسته دختران پس از جشن تکلیف، ارائه الگوهای مطلوب به آنان، واکنش آنان به سیطره هویت مسلط تعریف‌شده، و... است.

۳-۱. کارکردهای آیین گذار از دیدگاه والدین

یوسفیان (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی انگیزه‌ها و عوامل و پیامدهای برگزاری جشن تکلیف»، نگاه والدین را درباره جشن تکلیف بررسی کرده است. براساس یافته‌های این پژوهش، والدین، برای تمایل به برگزاری این جشن، انگیزه‌های معنوی‌ای همچون



1. Elias

2. Malekzadeh



ارتباط کودکانشان با خدا و رسیدن به آرامش و انگیزه‌های اجتماعی‌ای مانند تبلیغ گسترده آن در صداوسیما، رسانه، و مدارس را مطرح کرده‌اند و افزون‌بر کارکردهای معنوی جشن تکلیف به کارکردهایی مانند مبارزه با نفوذ فرهنگ بیگانه نیز اشاره داشته‌اند.

پژوهش دیگری با عنوان «انتظارات مادران و دختران لاتین برای استقلال در سن ۱۵ سالگی و جشن کویین سینرا» که جشن «کویین سینرا» و رسیدن دختران به سن پانزده سالگی را بررسی کرده است، تأکید می‌کند که والدین سعی بر این دارند که کنترل‌گر و محافظه‌کار باشند. نوجوانان لاتین گزارش می‌دهند که کنترل‌گری شدید والدین، پس از این جشن، سبب شده است که این نوجوانان استقلال نداشته باشند (رومو^۱، ۲۰۱۴).

پژوهش حاضر، از این جهت که این جشن‌ها را از زاویه دید والدین بازنمایی نکرده و مسئله آن، تجربه زیسته و دست‌اول دختران مذهبی از آیین گذار است، با پژوهش‌های پیشین متفاوت است.

۴-۱. جشن‌های گذار در خلال روایت‌ها

این دسته از پژوهش‌ها، موضوع جشن تکلیف را به‌طور مستقیم مطالعه نکرده‌اند، اما در میان بحث‌های آن به موضوع جشن تکلیف نیز اشاره شده است؛ بنابراین، در ادامه قسمت‌های تأکیدی بر جشن تکلیف مطرح شده است.

پژوهشی با عنوان «پیشگیری و پاسخ به ازدواج زودهنگام و اجباری کودکان ایرانی-کانادایی در کانادا» با هدف پیشگیری و مقابله با ازدواج زودهنگام و اجباری کودکان ایرانی، به جشن تکلیف به‌مثابه یکی از عوامل مذهبی-اجتماعی ازدواج کودکان اشاره کرده است. این پژوهش تأکید کرده است که ادراک افراد از جشن تکلیف این است که پس از برگزاری این جشن، از کودکان دختر انتظار می‌رود که شبیه بزرگسالان رفتار کنند و واجبات و انتظارات دینی مانند پوشاندن بدن، نماز خواندن، و روزه گرفتن را دقیقاً مانند بزرگسالان اجرا کنند (ویژه^۲، ۲۰۱۹).

1. Romo
2. Vizheh



پژوهش دیگری، مجموعه‌ای از پست‌های شبکه‌های اجتماعی سپتامبر ۲۰۲۲ را بررسی کرده است؛ این پژوهش اشاره کرده است که براساس روایتی، به کودکان نُه‌ساله گفته شده است که در انجام اعمال شرعی با زنان پناه‌ساله هیچ تفاوتی ندارند. این روایت شامل تأکید مدیر مدرسه بر آتش جهنم و پیچیدن نسخه‌هایی برای دختران (مانند اینکه پس از این جشن نباید بلند بخندند، نماز بخوانند و روزه بگیرند، و خودمراقبتی داشته باشند) می‌شود (جاودانی و نوری‌زاده^۱، ۲۰۲۲).

در پژوهشی دیگر تحت عنوان «سیاست‌های بدن‌نگاری مهاجران: کنترل اجتماعی نقش‌های جنسیتی در ایران پس از انقلاب و جنگ» اشاره شده است که مدیران و معلمان در مدرسه و والدین در خانه پس از مکلف شدن بر دختران نظارت می‌کنند. این جریان، به‌ویژه در خانواده‌های مذهبی، پررنگ‌تر است. در عرصه عمومی و خصوصی از فنون خاصی برای ترساندن و دادن احساس گناه به دختران جوان استفاده می‌شد. نتایج این پژوهش، نشان‌دهنده تولید بدن‌های بیگانه برای زنان است که در قالب شیوه‌های اسلامی هژمونیک نظارت در عرصه‌های عمومی و خصوصی و دادن حس گناه، آنان را از خودبیگانه و دچار تروما کرده است (میرمیری^۲، ۲۰۲۲).

پژوهش‌های این بخش از این جهت که مسائلی مانند راهبردهای گوناگون برای سرکوب زنان از مسیر نظارت، دادن احساس گناه، و تولید بدن‌های بیگانه را بررسی کرده و در میان بحث تجربه‌های زنان، بحث جشن تکلیف را نیز مطرح کرده‌اند، بیشترین شباهت را به مقاله حاضر دارند.

۲. پیشینه نظری پژوهش

این بخش، مفاهیم و نظریه‌های مرتبط با آیین گذار، قدرت انضباطی، و هویت سه‌گانه کاستلز را بررسی و چارچوب مفهومی برای تحلیل موضوع را ترسیم می‌کند.

1. Javdani & Noorizadeh

2. Mir Miri

۲-۱. مناسک گذار

آرنولد ون جنپ^۱، مردم‌شناس فرانسوی، نخستین بار در سال ۱۹۰۹، مفهوم مناسک گذار را معرفی کرد که دربردارنده سه مرحله است:

۱. مرحله پیش‌گذار یا گسست: فرد با جدایی از موقعیت پیشین، برای ورود به مرحله جدید آماده می‌شود. این مرحله با مناسک نمادین همراه است؛

۲. مرحله گذار یا انتقال: در این مرحله، فرد از موقعیت پیشین گذر کرده، اما هنوز وارد موقعیت جدید نشده است. این مرحله با مناسک سنگین و کمک گرفتن از نیروهای ماورایی همراه است؛

۳. مرحله پساگذار یا پیوند دوباره: فرد با ورود به موقعیت جدید، منزلت و هویت اجتماعی تازه‌ای کسب می‌کند (جنپ، ۲۰۱۹).

ویکتور ترنر^۲ نیز به پیروی از ون جنپ، مفهوم «آستانگی» را مطرح، و مراحل گذار را به چهار دسته تقسیم کرده است: گسست، بحران، جبران، و پیوند دوباره. مرحله بحران، که با تعلیق نظم اجتماعی و تجربه برابری با دیگران در آیین گذار همراه است، قلب نظریه ترنر است. درنهایت، فرد پس از پیمودن این مراحل با هویت جدید در جامعه ادغام می‌شود (بلییر^۳، ۱۹۹۴).

۲-۲. قدرت انضباطی و بدن‌های رام

میشل فوکو^۴، مفهوم قدرت را به عنوان نیرویی تنظیم‌کننده مطرح کرده که با دانش، پیوند خورده است. فوکو، قدرت انضباطی را سازوکاری معرفی می‌کند که از طریق اعمال نظم و کنترل، سوژه‌هایی مطیع و منطبق با قواعد اجتماعی تولید می‌کند. قدرت انضباطی در فضاهای خاصی مانند مدارس و زندان‌ها، به کنترل و تغییر رفتار افراد می‌پردازد و هدف آن، ایجاد سوژه‌هایی مطیع و فرمان‌بردار است (فوکو، ۱۳۷۸، ۱۷۲).



فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۲۲

دوره ۱۸، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۴

پایه ۷۱

1. Arnold van Gennep

2. Victor Turner

3. Belier

4. Michel Foucault



کنترل انضباطی بر بدن انسان‌ها اعمال شده و از طریق نظارت و انطباق با قوانین، به‌جای مجازات بدنی سنتی، در عصر مدرن به تغییر رفتار و ایجاد نظم می‌پردازد. درواقع، فوکو نشان می‌دهد که چگونه انضباط با تحمیل هنجارها، رفتار افراد را در جوامع مدرن، کنترل و قالب‌بندی می‌کند (هیندس^۱، ۱۳۸۰، ۱۳۰). البته این سازوکارهای انضباطی، محدود به نهادهای سنتی نیست. همان‌گونه که پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه فناوری اطلاعات نشان می‌دهند (سروری‌سرابی^۲ و همکاران، ۲۰۲۳)، سامانه‌های دیجیتال نیز، از طریق استانداردسازی فرایندها، نظارت بر رفتارها، و تعریف معیارهایی معین، به ابزارهایی برای تنظیم و کنترل کنش‌های اجتماعی تبدیل می‌شوند. این فرایند، درست مانند مناسک گذار دینی، نه تنها شکل‌دهنده رفتارهای فردی است، بلکه روابط قدرت را در سطح جامعه بازتولید می‌کند.

۲-۳. هویت و نظریه مانوئل کاستلز

مانوئل کاستلز^۳، با بررسی هویت‌های اجتماعی و نقش آن‌ها در فرایندهای اجتماعی و سیاسی، سه نوع هویت اصلی را معرفی کرده است که عبارت‌اند از:

۱. هویت مشروعیت‌بخش: این هویت، توسط نهادهای مسلط اجتماعی ایجاد و تقویت می‌شود تا سلطه آن‌ها را مشروع جلوه دهد؛ به‌عنوان مثال، سنت‌ها و آیین‌های مذهبی‌ای همچون جشن تکلیف، می‌توانند در چارچوب هویت مشروعیت‌بخش قرار گیرند؛ زیرا، به تقویت نقش‌های سنتی و مقبولیت اجتماعی کمک می‌کنند.
۲. هویت برنامه‌دار: هنگامی تحقق می‌یابد که کنشگران اجتماعی با استفاده از هرگونه مواد و مصالح فرهنگی در دسترس، هویت جدیدی می‌سازند که موقعیت آنان را در جامعه از نو تعریف می‌کند (کاستلز، ۲۰۱۱).

۳. چارچوب مفهومی پژوهش

تلفیق مراحل گذار در نظریه ون‌جنپ، قدرت انضباطی در نظریه فوکو، و هویت‌های چندگانه در نظریه کاستلز این امکان را فراهم می‌کند که جشن تکلیف را نه تنها به‌عنوان یک آیین گذار

1. Hindes

2. Soroori Sarabi

3. Manuel Castells

سنتی، بلکه به عنوان میدانی برای ایجاد هویت مشروعیت بخش و هویت مقاومت بررسی کنیم. هرچند، مطالعات نظام‌های تخصصی آموزشی نشان می‌دهد (تمرینی و همکاران، ۲۰۲۴) که فرایندهای جامعه‌پذیری حرفه‌ای، اغلب با تنش‌هایی میان استانداردهای نهادی و عاملیت فردی همراه است. این تنش‌ها که در بسترهای گوناگون، اعم از آموزش، مناسک دینی، و زمینه‌های دیگر بروز و ظهور می‌یابند، نشانگر تقابل ذاتی میان ساختارهای کنترل اجتماعی و امکان مقاومت یا بازتعریف هویتی است. جشن تکلیف نیز به عنوان یکی از این بسترها، صحنه‌ای برای همین مبارزه نمادین بر سر معنا و هویت به‌شمار می‌آید.

انتخاب نظریه‌های مناسک گذار ون جنپ، قدرت انضباطی فوکو، و هویت‌های چندگانه کاستلز برای تحلیل جشن تکلیف، بر سه معیار اساسی استوار است: (۱) تناسب با منطق آیینی و ساختار مرحله‌ای جشن تکلیف؛ (۲) توانایی تبیین سازوکارهای کنترل و نظم‌دهی اجتماعی؛ (۳) قابلیت تحلیل پیامدهای هویتی و کنشگری فردی در برابر ساختارهای اجتماعی. نظریه مناسک گذار ون جنپ، با توجه به ماهیت جشن تکلیف، امکان بررسی این آیین را به عنوان یک فرایند سه مرحله‌ای (گسست، گذار، پیوند دوباره) فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه فرد از طریق یک آیین، وارد موقعیت جدیدی می‌شود. از آنجاکه جشن تکلیف، تنها یک گذار آیینی نیست، بلکه ممکن است سازوکاری برای درونی‌سازی هنجارهای دینی و اجتماعی باشد، نظریه قدرت انضباطی فوکو، به عنوان چارچوب مکمل انتخاب شده است؛ زیرا، به ما اجازه می‌دهد که این مناسک را نه تنها به عنوان یک نقطه عطف مذهبی، بلکه به عنوان ابزاری برای تنظیم بدن و رفتار دختران از طریق نظارت، تنبیه، و الزامات رفتاری تحلیل کنیم. سرانجام، به کارگیری نظریه هویت کاستلز، برای بررسی پیامدهای هویتی این مناسک، ضروری است؛ زیرا، جشن تکلیف، نه تنها به بازتولید هویت مشروعیت بخش می‌انجامد، بلکه در برخی موارد، مقاومت در برابر آن یا خلق تفسیرهای جدیدی از دین‌داری را نیز ممکن می‌کند؛ بنابراین، این سه نظریه، با پوشش ابعاد آیینی، انضباطی، و هویتی جشن تکلیف، چارچوب منسجم و چندلایه‌ای برای تحلیل این پدیده ارائه می‌دهند.



۴. روش پژوهش

پدیدارشناسی، روشی در پژوهش کیفی است که تجربه‌های زیسته افراد را با هدف درک عمیق‌تر نحوه تجربه و معناسازی آن‌ها از پدیده‌ها بررسی می‌کند (فلود^۱، ۲۰۱۰). در این روش، پژوهشگر از طریق توصیف عمیق، معنای عمیق و بنیادین پدیده‌ها را از خلال روایت‌ها و بازتاب‌های ذهنی افراد استخراج می‌کند.

هدف از به‌کارگیری روش پدیدارشناسی در پژوهش حاضر، درک تجربیات دختران مذهبی از جشن تکلیف است. از طریق این روش، تلاش شده است چگونگی معناسازی و احساس آن‌ها درباره این مناسک و پیامدهای آن بررسی شود؛ بنابراین برای پاسخ به این پرسش که «دختران مذهبی چگونه با گذشت زمان، جشن تکلیف را بازخوانی می‌کنند»، از رویکردی کیفی، روش پدیدارشناسی، و فن مصاحبه عمیق استفاده شده است.

۴-۱. انتخاب نمونه

در این پژوهش، نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و با معیارهای مشخصی انجام شده است. به این ترتیب که نمونه‌ها شامل ۱۸ دختر مذهبی بوده‌اند که در خانواده‌هایی با پایبندی قوی به واجبات دینی رشد کرده و پس از جشن تکلیف، اعمال شرعی را پذیرفته بودند. در انتخاب نمونه‌ها، معیارهای مذهبی بودن، مواردی مانند پیشینه خانوادگی مذهبی، نوع پوشش، پایبندی به اعتقادات مذهبی‌ای مانند نماز، روزه، حجاب، و... در خانواده و همچنین، رعایت آن‌ها توسط دختران بوده است^۲.

جدول شماره (۱). سیمای مشارکت‌کنندگان

ردیف	نام	سن	رشته تحصیلی و مدرسه / دانشگاه	محل زندگی در مشهد
۱	فرزانه	۲۱	دانشجوی ادیان و عرفان دانشگاه فردوسی	خیابان کاشانی، منطقه ۳
۲	هانیه	۱۴	دانش آموز کلاس هشتم دبیرستان غیرانتفاعی گلچین	خیابان آبکوه، منطقه ۱
۳	فاطمه	۲۰	دانشجوی کارشناسی روان‌شناسی دانشگاه خيام	خیابان شفا، منطقه ۳
۴	آیه	۱۸	دانش آموز دوازدهم ریاضی دبیرستان مریم	خیابان قائم، منطقه ۱

1. Flood

۲. گفتنی است، نمونه‌های موردبررسی، افرادی از خانواده‌های مذهبی بودند که پس از گذار از جشن تکلیف و دیدن تیپ‌های ایدئال دیگر در جامعه و پس زدن هویت مسلط به مقاومت پرداخته‌اند.





ردیف	نام	سن	رشته تحصیلی و مدرسه / دانشگاه	محل زندگی در مشهد
۵	فاطمه	۱۷	دانش آموز دوازدهم تجربی دبیرستان عارف	خیابان ادیب، منطقه ۱۰
۶	ستایش	۱۹	دانشجوی کارشناسی مشاوره دانشگاه خيام	خیابان کاشانی، منطقه ۳
۷	شیدا	۲۱	دانشجوی کارشناسی داروسازی دانشگاه اصفهان	خیابان سید رضی، منطقه ۱۱
۸	طهورا	۲۱	دانشجوی کارشناسی زبان انگلیسی دانشگاه امام رضا	خیابان سناباد، منطقه ۱
۹	فاطمه	۱۷	دانش آموز دوازدهم انسانی دبیرستان علوی	خیابان ارشاد، منطقه ۱
۱۰	کیمیا	۱۶	دانش آموز دهم گرافیک هنرستان زکریا	خیابان آبکوه، منطقه ۱
۱۱	فاطمه	۲۱	دانشجوی کارشناسی جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی	خیابان امامت، منطقه ۱۱
۱۲	ساره	۱۵	دانش آموز نهم دبیرستان مطهر	خیابان عبادی، منطقه ۲
۱۳	مهديه	۱۶	دانش آموز یازدهم تجربی پویندگان رسالت	خیابان ملک‌آباد، منطقه ۱
۱۴	زینب	۲۰	دانشجوی کارشناسی روان‌شناسی دانشگاه فردوسی	خیابان هاشمی‌نژاد، منطقه ۳
۱۵	مژده	۲۱	دیپلم تجربی از دبیرستان شاهد نصرت	خیابان گاز، منطقه ۳
۱۶	معصومه	۱۶	دانش آموز دهم انسانی دبیرستان مطهری	خیابان دستغیب، منطقه ۱
۱۷	فاطمه	۱۴	دانش آموز نهم دبیرستان شهید هاشمی	خیابان مجلسی، منطقه ۲
۱۸	رها	۲۰	دانشجوی کارشناسی جامعه‌شناسی دانشگاه قم	خیابان گلستان، منطقه ۱

۴-۲. ابزار پژوهش

برای گردآوری داده‌ها، از مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته استفاده شده و مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافته‌اند و همه مصاحبه‌ها با رضایت مشارکت‌کنندگان، ضبط و سپس پیاده‌سازی شده‌اند.

۴-۳. تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها، از روش کلایزی (کلایزی^۱، ۱۹۷۸) استفاده شد که شامل هفت مرحله آشنایی با داده‌ها، استخراج جمله‌های معنادار، فرمول‌بندی معانی، طبقه‌بندی تم‌ها، توصیف پدیده براساس مضامین، تلفیق مضامین در ساختاری جامع، و اعتباربخشی به نتایج است.

۵. یافته‌های پژوهش

برگزاری جشن تکلیف برای دختران بر هویت آنان تأثیر می‌گذارد. این تجربیات با ۲ محور بنیادین، از جمله هویت مشروعیت‌بخش، هویت مقاومت، و زیرمجموعه‌های متناسب با هر بخش قابل تعریف است.

جدول شماره (۲). کدگذاری و طبقه‌بندی داده‌ها

کدگذاری نظری	کدگذاری گزینشی	کدگذاری محوری	کدگذاری اولیه
هویت مشروعیت‌بخش	ایجاد تغییر	دادن حس بزرگ شدن به دختران	القای حس بزرگ‌تر شدن به دختران، دادن مسئولیت‌های مذهبی به دختران، یکی کردن کودک نه‌ساله با زن پنهان‌ساله برای انجام واجبات، تعریف هویت جدید، تأکید بر رفتار خانمانه، تأکید بر گسست از گذشته
		تأکید بر هویت جنسیتی و جداسازی دختران از پسران	تأکید بر جنسیت‌دار شدن جهان کودکان پس از تکلیف، تأکید بر جدایی از نامحرم، ممنوعیت بازی با پسران، تبدیل بازی‌های هیجان‌انگیز به بازی‌های کامپیوتری با پسران، غول‌سازی مردان اعم از محرم و نامحرم
	اجتماعی کردن و ساخت هویت اسلامی	تعیین کردن حضرت زهرا به‌عنوان الگو	معرفی حضرت زهرا به‌مثابه الگوی واحد برای دختران، تأکید بر حجاب حضرت زهرا، تأکید بر خانه‌داری حضرت زهرا، عدم ارائه فعالیت‌های سیاسی از کنش‌های حضرت زهرا، تأکید بر اطاعت حضرت زهرا از پدر و همسر
		ارائه تیپ ایدئال	تأکید بر سرسنگین بودن، تأکید بر اطاعت از خانواده، تأکید بر نداشتن رویکرد انتقادی
پروورش هویت فرمان‌بردار	پذیرندگی بی‌چون‌وچرا	فقدان استدلال	راحت و زود قانع شدن دختران برای انجام واجبات شرعی، عدم توانایی اعتراض دختران در نه‌سالگی، فقدان تفکر انتقادی در نه‌سالگی، عدم پرسش از چرایی انجام واجبات در نه‌سالگی
		اجبار به‌جای انتخاب	ارائه نکردن استدلال قانع‌کننده برای انجام واجبات، لزوم انجام واجبات براساس سنت خانوادگی، جایگزینی تشویق‌های لفظی و غیرلفظی با استدلال
		ارائه تصویر یک‌وجهی از واجبات دینی	هویت ضبط‌شده و عدم کسب اختیاری، تهدید برای انجام واجبات، تنبیه برای پذیرش واجبات، نداشتن حق انتخاب برای هویت شخصی
		حس به‌دست آوردن	تأکید شدید بر حجاب، مهم‌تر دانستن حجاب از بقیه واجبات شرعی، عدم ارائه گونه‌های دیگر از دختر دین‌دار و تنها ارائه دختر دین‌دار چادری
کنترل اجتماعی	قواعد منضبطانه	حس از دست دادن	بین همه واجبات، حجاب از همه مهم‌تر بود خط قرمز پدرم برای من، حجاب بود
		حس به‌دست آوردن	احساس آرامش، گرفتن شأن اجتماعی، احساس به‌رسمیت شناخته شدن
	کنترل اجتماعی	دادن احساس ترس	نداشتن آزادی و رهایی پس از تکلیف، پرکشیدن شادی و نشاط کودکی، محدود شدن آرزوها
		دادن احساس گناه	سنگین‌تر ترسیم کردن وزنه جهنم نسبت به بهشت برای دختران، ترس از آتش جهنم، ترس از شیطان، ترس از نامحرم، ترس از آویزان شدن از لای مو در صورت بی‌حجابی
شرم	شرم	دادن احساس گناه	احساس گناه از شنیدن صدای اذان، احساس گناه از نگاه به نامحرم، احساس گناه پیوسته برای خطاهای مرتکب‌نشده، القای حس مجرم‌بودگی به دختران
		دادن احساس شرم	درک بدن به‌عنوان معدن گناه و خجالت از آن جلوی محارم و نامحرم‌مان، شرم بابت اعضای بدن از جمله سینه‌ها، بیگانگی با بدن



فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۲۷

فرمان‌برداری یا مقاومت؟
رازهای پنهان جشن تکلیف
دختران



کدگذاری نظری	کدگذاری گزینشی	کدگذاری محوری	کدگذاری اولیه
		زیست گلخانه‌ای	تفکیک خود از گروه‌های اجتماعی نامشابه، برترانگاری دختران مذهبی از دختران غیرمذهبی، ممنوعیت ارتباط با گروه‌های غیرمذهبی
		نظارت و خودتحریمی	افزایش حساسیت نظارتی خانواده پس از تکلیف، پایش پیوسته رفتار براساس انتظارات جدید، درونی شدن نگاه بازدارنده در رفتار فردی (از سوی دختران)، خودسانسوری براساس انتظارات اجتماعی
هویت مقاومت	مقاومت	مقاومت در برابر تغییر	احساس تناقض بین خانم شدن و نداشتن اختیارات حتی در نوجوانی، زیرسؤال بردن سن تکلیف و نپذیرفتن فشارهای ناشی از آن برای کودکان نه‌ساله، نارضایتی از نداشتن مهارت ارتباطی برای گفت‌وگو با جنس مخالف
		مقاومت در برابر هویت اسلامی	ترجیح هویت‌های متضاد با هویت مسلط اسلامی، توجه به وجه پنهان فعالیت‌های حضرت زهرا از جمله فعالیت‌های سیاسی، بازتعریف هویت مطلوب زنانه برپایه ارزش‌های جدید، چالش با کلیشه‌های هنجاری درباره زنانگی مطلوب
		مقاومت در برابر هویت فرمان‌بردار	گذار از اطاعت منفعلانه به تفکر انتقادی، افول پذیرش بی‌چون‌وچرای دستورات مذهبی، رشد عاملیت فردی
		مقاومت در برابر قواعد منضبطانه	شکستن مرزهای تحمیل‌شده بر آرزوها، تابوشکنی و خوانندگی در فضای عمومی، مطالبه آزادی برای تعیین مسیر حرفه‌ای، شغلی و تحصیلی
		مقاومت در برابر کنترل اجتماعی	انزجار از احساس گناه تحمیل‌شده، کنار گذاشتن دین‌داری مبتنی بر ترس، گسترش روابط اجتماعی فراتر از مرزهای ایدئولوژیک

۵-۱. هویت مشروعیت‌بخش

هویت مشروعیت‌بخش، هویتی است که نهادهای غالب در جامعه ایجاد می‌کنند تا سلطه آن‌ها را بر کنشگران اجتماعی گسترش دهد. در این راستا، براساس تجربیات زیسته نمونه‌های مورد بررسی، آنان در مرحله پساگذار، پس از برگزاری جشن با مضامینی همچون خلق تغییر، اجتماعی کردن و ساخت هویت اسلامی، پرورش هویت فرمان‌بردار، قواعد منضبطانه، و کنترل اجتماعی روبه‌رو شده‌اند.

۵-۱-۱. خلق تغییر

در دوران پساگذار دو راهبرد مهم برای تغییر دنیای دختران دنبال می‌شود که عبارت‌اند از: الف) دادن حس بزرگ شدن به دختران و پرتاب کودکان به بزرگسالی: تجربه دختران در مرحله گذار از کودکی به بزرگسالی — که با جشن تکلیف آغاز می‌شود — حاکی از این است که این گذار، اغلب به‌عنوان نوعی «پرتاب» به دنیای بزرگسالی تجربه می‌شود.



این وضعیت، احساس سردرگمی و تناقض را نیز به همراه دارد؛ زیرا، دختران، نه تنها با یک تغییر هویتی ناگهانی روبه‌رو می‌شوند، بلکه در وضعیت جدید خود، هنوز بسیاری از مفاهیم و وظایف جدید را به درستی درک نکرده‌اند. در این میان، «حس بزرگ شدن» که به دختران داده می‌شود، به نوعی بیانگر جایگاه و وظایف جدید آن‌هاست.

«بهم که می‌گفتن تو اگه الان حجابت بد باشه، دیگه با یک زن بزرگ بالغ هیچ فرقی نمی‌کنی. تو همون قدر گناه می‌کنی که اونا گناه می‌کنن» (فرزانه).

«فردای روز جشن، امام جماعت‌مون به ما گفت خانم‌ها! نه بچه‌ها! و اون لحظه حسی که بهم دست داد، انگار هل داده شدم از یه دنیایی به دنیای دیگه» (طهورا).

این تغییرات ناگهانی در نحوه خطاب کردن، به آن‌ها حس «پرتاب شدن» به دنیای بزرگسالان را القا کرده است. به کارگیری چنین عنوان‌هایی اگرچه ممکن است در ابتدا طبیعی به نظر برسد، اما با عمیق شدن در تجربیات دختران، می‌توان درک کرد که چنین عنوان‌هایی بار معنایی سنگینی برای کودکان داشته است.

«این بزرگ شدن بعد از جشن تکلیف برای من مسئولیت داشت. من مجبور بودم مانتو تیره زیر چادرم بپوشم یا حجابم رعایت کنم؛ مشخصه کسی که بزرگ شده، این بود که مانتو روشن زیر چادرم نمی‌پوشه و من برام فهم این جریان سخت بود؛ چون دلم می‌خواست مانتوهای روشن بپوشم هنوز» (رها).

این نوع انتقال ناگهانی و قهری به بزرگسالی، می‌تواند تأثیرات عمیقی بر هویت دختران داشته باشد. دختران در این مرحله، نه تنها با یک تغییر هویتی روبه‌رو هستند، بلکه ممکن است با مجموعه‌ای از انتظارات و مسئولیت‌های جدید نیز روبه‌رو شوند که گاهی با توانایی‌ها و فهم آن‌ها همخوانی ندارد؛

ب) تأکید بر هویت جنسیتی و جداسازی دختران از پسران: یکی از مهم‌ترین اصول در فرهنگ سنتی و مذهبی، شناخت دقیق مفهوم محرم و نامحرم است. این مفهوم به دختران آموخته می‌شود تا به طور کامل بین محارم و نامحرمان تفاوت قائل شوند.

«بعد تکلیف اگر با پسر بازی می‌کردم، بابام خیلی اذیتم می‌کرد. می‌گفت برای چی میری؟ باهشون بازی نکن. خیلی اذیت‌کننده بود واقعاً که توی یک جمعی بشینی که همه ازت ۱۵ سال بزرگ‌ترن.... واقعاً ناراحت می‌شدم» (هانیه).



در مرحلهٔ پساگذار، جهان دختران به‌وضوح جنسیت‌دار می‌شود؛ به‌این معنا که همهٔ تعاملات اجتماعی آن‌ها برپایهٔ جنسیت و تفکیک شدید جنسیتی تنظیم می‌شود. اگرچه پیش از جشن تکلیف و ورود به مرحلهٔ پساگذار نیز جهان دختران، جهانی جنسیت‌دار بوده است، اما تأکید بر محرم و نامحرم، جنسیتی شدن جهان دختران را پررنگ‌تر کرده است.

«بعد از جشن، چون می‌گفتن نباید با نامحرم حرف بزنی و نباید بازی کنی، اگر تا دیروز دختر و پسر برام فرقی نداشتن، دیگه بعد جشن فرق پیدا کرده بودن» (فاطمه).

افزون‌براین، نهادهای مسلط، از جمله خانواده‌ها، برای تقویت این جداسازی، به‌نوعی گرگ‌سازی از مردان و پسران در چشم دختران روی می‌آورند؛ به‌بیان روشن‌تر، مردان و پسران به‌عنوان موجوداتی خطرناک و غیرقابل اعتماد به دختران معرفی می‌شوند. درعین حال، نباید فراموش کرد که انواع خشونت‌های مردانه، زنان و کودکان را در معرض آسیب قرار می‌دهد که این جریان نیز ضرورت برخی تدابیر حفاظتی را توجیه می‌کند.

«یک جورایی برام از نامحرم غول ساختن. تو نباید دیگه باهاش صحبت کنی و این قدر منو منع کردن از نامحرم که من از اون برای خودم یه غول ساختم» (مهدیه).

«نمی‌دونم واقعاً چرا مامان بزرگم این کار رو کرد. یک‌بار برای من تعریف کرد یه دختری توی خونه‌شون دامن می‌پوشیده، و باباش بهش تجاوز می‌کنه. من زمانی که این داستان رو شنیدم، سوم دبستان بودم و تا مدت‌ها از اینکه بابام لمسم کنه متنفر بودم» (آیه).

فرایند گرگ‌سازی از مردان باعث می‌شود که جهان دختران به جهانی ناامن تبدیل شود؛ جایی که همیشه این احتمال وجود دارد که جنس مخالف، چه محرم و چه نامحرم، این امنیت را از آنان بگیرد؛ بنابراین، دختران در مرحلهٔ پساگذار، تعریف‌های مطرح‌شده دربارهٔ هویت خطرناک مردان را پذیرفته و در نتیجهٔ پذیرش این تعاریف، جهانشان سرشار از ناامنی شده است.

۵-۲. اجتماعی کردن و ساخت هویت اسلامی

ساخت هویت اسلامی با معرفی حضرت زهرا(س) به‌عنوان الگو و ارائهٔ تیپ ایدئال به دختران انجام شده است.

الف) تعیین کردن الگو و اسوه؛ معرفی حضرت زهرا(س) به عنوان الگو: حضرت زهرا(س)، به مثابه الگو و یک زن کامل به دختران مکلف معرفی شده است. این معرفی با بیان ویژگی‌های شخصیتی و اعمال و رفتار این الگو انجام می‌شود. بیان این ویژگی‌ها برای دختران، نه تنها تصادفی نبوده، بلکه کاملاً هدفمند به منظور جهت‌دهی به هویت آنان با تمسک به الگوی تمام و کمال مذهبی انجام شده است.

پس از تأکید بر حجاب، ویژگی‌های دیگری همچون زن خانه‌دار موفق، همسر مهربان، و مادر دلسوز به عنوان صفت‌های برجسته حضرت زهرا(س) مطرح شده و به هیچ‌گونه فعالیت سیاسی-اجتماعی‌ای از سوی ایشان اشاره نشده است.

«حقیقتش برای من به عنوان مسلمون و شیعه حضرت زهرا، ویژگی‌هاشون خیلی مبهمه. توی مدرسه روی حجاب حضرت زهرا تأکید می‌کردن و من اگر مقنعه‌ام کمی عقب می‌رفت، می‌گفتن حضرت زهرا نه‌ساله‌شون بود ازدواج کردن، ولی تو هنوز نمی‌تونی یک مقنعه تنگ کنی؟» (طه‌ورا).

«همیشه تصورم از حضرت زهرا کسی بود که حجاب خیلی کاملی داشته و کلاً تابع حرف پدر و همسر بوده و منم به گفته بقیه باید شبیهشون می‌شدم» (ستایش).

این جریان، با تأکید بر ویژگی‌های حضرت زهرا مانند حجاب، عفت، زن و همسر مطیع و تابع دستورات دینی، نه تنها به شکل‌گیری هویت دینی در دختران کمک می‌کند، بلکه آنان را برای پذیرش نقش‌های اجتماعی تعریف‌شده در جامعه مذهبی آماده می‌سازد. این الگوی ارائه‌شده، اگرچه دچار محدودیت‌ها و تحریف‌هایی در ارائه همه ابعاد شخصیت حضرت زهرا(س) است، اما همچنان یکی از ابزارهای کلیدی در فرایند جامعه‌پذیری مذهبی دختران به شمار می‌آید.

۳-۱-۵. پرورش هویت فرمان‌بردار

هنگامی که الزامات اجتماعی، افراد را وادار می‌کنند تا در جهت خواسته‌های دیگران گام بردارند، افراد رابطه خود را با انتخاب‌های فعالانه‌شان از دست می‌دهند و به کنشگرانی منفعل تبدیل می‌شوند.





الف) پذیرندگان بی چون و چرا: دختران در سن نُه سالگی، تنها پذیرندگان هستند که کمتر از ابزارهای فکری برای پرسشگری در برابر الزامات جدید در زندگی خود برخوردار شده‌اند. این پذیرش بی چون و چرا به همراه عدم ارائه استدلال‌های منطقی و قابل فهم از سوی خانواده و محیط آموزشی، نشان از مرحله‌ای بحرانی در فرایند جامعه‌پذیری دارد که دختران را به پذیرندگان بی چون و چرا، مطیع، و فرمان‌بردار که پیروان محض قواعد و هنجارهای دینی و اجتماعی باشند، تبدیل می‌کند.

«همیشه به این صورت بود که انجام ندی میری جهنم دیگه. یا میری جهنم یا اینکه من می‌پرسیدم چرا؟ می‌گفتن اگه قرار بود همه چیزایی که خدا می‌گه رو ما بفهمیم که اون خدا نبود ما آدم باشیم» (آیه).

به این ترتیب، دختران در نُه سالگی برای چرایی انجام واجبات، یا پرسشی برایشان ایجاد نمی‌شده است یا در صورت ایجاد پرسش، مجاز به مطرح کردن آن نبودند و در صورت مطرح شدن نیز پاسخ قانع‌کننده‌ای دریافت نمی‌کردند.

ب) فقدان استدلال قانع‌کننده و تأثیرات آن بر کودکان: استدلال‌های ضعیف و ناکافی که به جای تشویق به فهم و آگاهی، بر پایه ترس و تهدید و مجازات عمل می‌کنند، با سرکوب حس کنجکاوی طبیعی دختران، باعث می‌شوند که کودکان به پذیرندگانی بی چون و چرا و منفعل تبدیل شوند. این فرایند، با ایجاد یک فضای بسته فکری سبب می‌شود که دختران هنگام انتخاب‌های جدی زندگی که با دین پیوند خورده است، همواره مجبور باشند و نه آزاد.

«چند سال بعد تکلیف، بعد از اینکه استدلالا برای چادر قانعم نکرد، دلم می‌خواست چادرو بذارم کنار، اما پدر من خیلی منو اذیت می‌کرد که حتماً حجاب بگیر و اینا و من بیشتر لجبازی می‌کردم و اگر قبول نمی‌کردم، با تنبیه بقیه اعضای خانواده تهدیدم می‌کرد» (مهديه).

این فرایند را می‌توان به مثابه نمونه‌ای از جامعه‌پذیری آمرانه تحلیل کرد که در آن، کودکان در نتیجه فشارهای اجتماعی و تهدیدهای محیطی، به پذیرندگانی بی چون و چرا تبدیل می‌شوند.

ج) ارائه تصویر یک وجهی از واجبات دینی: تحلیل تجربیات دختران مکلف نشان می‌دهد که حجاب، به‌ویژه حجاب چادر، به‌عنوان مهم‌ترین واجب شرعی و بارزترین نمود دین‌داری برای دختران تعریف شده است.

«این جوری نبود که اون موقع به من بگن حجاب برتر چادره یا بگن اگه بدون چادر باشی، ولی حجاب رعایت بشه، گناهی نداره. اختیاری در کار نبود. فقط یک شکل تعریف شد و همون چادر بود برای بحث حجاب» (فرزانه).

افزون‌براین، تجربه دختران دیگر نیز حاکی از این است که در ایدئولوژی مسلط برای دختران، حجاب به‌عنوان سنگین‌ترین وزنه دینی و اخلاقی و یک ضرورت مذاکره‌ناپذیر ارائه شده است.

«حجاب برای من وزنه سنگین‌تری داشت، ولی غیبت و دروغ، و... خب جزو فشارها نبود. یعنی وزنه سنگین نداشتن اینا. من خیلی راحت دروغ می‌گفتم. ولی راجع بهش، راجع به دروغ، عذاب وجدان نداشتم» (رها).

این رویکرد باعث می‌شود که دختران به‌سوی تطابق با دین‌داری گزینشی حرکت کنند و تأکید یک‌جانبه بر حجاب، سبب می‌شود که دختران در مقابل مسائل دینی و اخلاقی دیگری همچون دروغ و غیبت، احساس مسئولیت و گناه کمتری داشته باشند.

۴-۱-۵. قواعد منضبطانه

قواعد دینی، پس از جشن تکلیف و در دوران پساگذار، باید‌ها و نباید‌هایی را برای دختران تعیین می‌کنند که ضمن دادن احساسات گوناگون به دختران، مسیر و آینده آنان را تحت الشعاع قرار می‌دهد.

الف) احساس آرامش و کامل شدن: برخی از نمونه‌ها، رویارویی با قواعد پس از تکلیف را دستاورد به‌شمار آورده‌اند و این دستاوردها با احساس آرامش معنوی و حس کامل شدن قابل تعریف هستند.

دختران مکلف، پس از جشن تکلیف، دستاوردهای مهمی از جمله احساس آرامش معنوی، ورود به دایره بزرگ‌سالان، و کامل شدن را تجربه کرده‌اند. آرامشی که در نتیجه





انجام اعمال مذهبی و قواعد تعیین شده به آنان دست می دهد و تکالیف دینی و انجام واجبات به مثابه ریسمانی رشته ارتباطات آنان را با خالق هستی محکم کرده است.

«برامون یه جوری بود که یه کاری کردن که ما به خدا بیشتر نزدیک تر بشیم و درک کنیم که یه خدایی هم وجود داره که حالا موقعی که مثلاً ناراحتیم و این چیزا، می تونیم باهاشون صحبت کنیم» (فاطمه)

«انگار قبل تکلیف یه نخودی حساب می کنن، نه به عنوان یه شخصیتی که کامل حساب می شه. اینو واقعاً حس کردم که برای خدا هم این جوریه که دیگه تو نخودی نیستی و داریم باهات حساب و کتاب می کنیم» (زینب).

آرامش معنوی و احساس کامل شدن، قواعد دینی و اجتماعی را برای دختران قابل پذیرش کرده و حس خوبی را در ابتدای دوران پساگذار برای آنان به وجود آورده است. در این قسمت، دختران، هنجارها و قواعد موجود را برای ساخت هویت مذهبی خود و دستیابی به حس کامل شدن و آرامش معنوی پذیرفته اند.

ب) از دست دادن آزادی: دختران با فاصله گرفتن از جشن تکلیف و رویارویی با قواعد، با حس از دست دادن نیز روبه رو شده اند و از آزادی به عنوان مهم ترین مؤلفه از دست رفته پس از جشن یاد می کنند. آزادی به معنای رهایی و آسایشی که پیش از جشن برای کودکان وجود داشته و پس از جشن به دلیل ظهور قواعد جدید کاهش یافته است. این قواعد مانند ابری بر فراز کنش دختران سایه افکنده و جایگزین آزادی های کودکانه شده است.

«جشن تکلیف، قواعد بهت می ده و باید و نباید می ده؛ مثلاً من کوهنوردی خیلی دوست داشتم. خب این طوری بود که من نمی تونم کوهنوردی کنم؛ چون باید یه سری چیزا رو رعایت کنی. فاز من با کسانی که خیلی آزاد و بداهه زندگی می کنن و قاعده ای نداشتن، بعد از جشن متفاوت شد» (رها)

«خیلی از آزادی هام رو از دست دادم. فقط یک چیزی بود که یک دفعگی اومد: مسئولیت و فشار و اجبار و عذاب وجدان های عجیب و غریبی که قبلش نداشتمشون» (فاطمه).

ج) پر کشیدن شادی: دختران از کاهش نشاط و شادی نیز به عنوان یکی دیگر از تجربیات منفی پس از جشن تکلیف یاد می کنند. قواعد جدید، آن ها را به سوی سکون و کنار گذاشتن شیظنت های کودکانه سوق داده است. در کنار این جریان، برخی قواعد

نانوشته، همچون نکوهیده بودن خندیدن دختران و بلند حرف زدنشان در کنار هنجارهای دینی، گنجانده شده و با قدرت بر دختران اعمال می‌شود.

«یاد چندتا فیلم از کلاس پنجم و شیشم افتادم که فیلم گرفته بودن ازم. من چادر داشتم و خیلی اصلاً چهره‌ام رو نگاه کنی، شیطنت می‌باره. ولی فیزیکم اکت نداره. چهره داره منفجر می‌شه از شیطونی، ولی بدنم هیچ اکتی نداره و احساس می‌کنم شاید اون نشاطه گرفته شد» (فاطمه).

این فقدان شادی و نشاط به تدریج با تکرار رفتارهای همسو با انتظارات جامعه و خانواده از یک دختر مکلف، تثبیت می‌شود.

«راننده سرویسمون خیلی شوخ طبع بود و وقتی یه چیزی پیش میومد، تو مسیر که می‌خندیدم، بعد اگر پدرم می‌دید، می‌گفت چقدر خوبه که یه دختر سنگین باشه و به هر چیزی نخنده و دله نباشه» (کیمیا)

این‌گونه نظارت‌های اجتماعی که بیشتر از سوی مردان خانواده اعمال می‌شود، دختران را تحت فشار قرار می‌دهد تا خود را با قواعد دینی و غیردینی که گاهی آمیخته با تعصب است، هماهنگ کنند.

د) از دست دادن آرزوها و خلاقیت: تجربه‌های دختران نشان می‌دهد که تصویرسازی‌های شغلی و حرفه‌ای آنان، به دلیل فقدان الگوهای موفق از زنان باحجاب در نقش‌های حرفه‌ای و محدودیت‌های فرهنگی و مذهبی پس از تکلیف تضعیف می‌شود.

«من همیشه دوست داشتم، فضاورد بشم؛ ولی خب هیچ وقت بعد تکلیف شدن خودمو به خاطر حجابم تصور نمی‌کردم، توی جایگاهی که می‌خواستم. خیلیا هستن که دوست دارن خلبان بشن، ولی هیچ وقت تصویر اینو ندارن؛ چون که این تصویر با حجاب تضاد داره. چون آرزوهای تو با ظاهرت به هم نمی‌خوره اکثراً» (زینب).

فقدان تصویرهای مثبت از زنان باحجاب در نقش‌های متنوع شغلی، یکی از دلایل محدودیت در شکل‌گیری آرزوهای دختران است. دختران پس از تکلیف نمی‌توانند خود را در نقش‌هایی ببینند که به‌طور سنتی با تصویر زن باحجاب همسویی ندارد. این محدودیت‌ها، زمینه‌ساز کاهش تمایل دختران به دنبال کردن آرزوهای بزرگ و در نتیجه، محدود شدن انتخاب‌های آنان در مراحل بعدی زندگی می‌شود.



آیه: «من از بچگی آوازی می‌خوندم، صدای خوبی هم داشتم.... بعد تکلیف می‌گفتم که می‌خوام خواننده بشم و اینو اولین بار پیش دایی ام گفتم و دختر دایی هم. همه این طوری بودن که تو چطور به همچین چیزی فکر کردی، فکرش قبیحه. این از فکر من رفت دیگه».

جامعه و خانواده با تأکید بر ناپسند بودن برخی آرزوها و اهداف، به‌طور غیرمستقیم سبب از بین رفتن خلاقیت و جسارت دختران می‌شوند و به‌این ترتیب شادی، آرزو، و خلاقیت دختران در مرحلهٔ پساگذار با تأثیرپذیری از قدرت انضباطی و با توجه به قواعد ایجادشده، در راستای ایدئولوژی مسلط و توسط نهادهای قدرتمند جهت می‌یابند.

۵-۱-۵. کنترل اجتماعی و قدرت انضباطی

در این بخش، مضامینی چون دادن احساس ترس، دادن احساس گناه، زیست گلخانه‌ای، و نظارت و خودتحریمی در مرحلهٔ پساگذار از دل تجربیات دختران به‌دست آمده است.

الف) دادن احساس ترس: پس از جشن تکلیف، بسیاری از دختران با ترس‌هایی روبه‌رو می‌شوند که از طریق آموزه‌های مذهبی و فرهنگی به آن‌ها القا می‌شود. بیشتر این ترس‌ها با تأکید پیاپی بر مجازات اخروی، به‌ویژه جهنم، به دختران منتقل می‌شود. درحالی‌که تعریف‌هایی از بهشت نیز برای آنان ارائه می‌شود، اما شدت تعریف‌های مرتبط با جهنم، آشکارا بیشتر است.

«مادر بزرگ پدریم، اینو خیلی برای من تعریف می‌کرد که تو اگه حجاب نگیری، توی جهنم از لاخ موهات آویزونت می‌کنن. یادمه که بعد از شنیدن این گریه کردم» (مهدیه).

دادن احساس ترس در اینجا به‌عنوان یک راهبرد برای حفظ مهم‌ترین واجب شرعی که تعریف‌کنندهٔ هویت دختران مذهبی است به‌کار رفته است.

«ما رو برای قضیهٔ حجاب و تعامل با نامحرم به وحشت می‌انداختن. می‌گفتن اگه مقنعه‌تونو نکشید جلو، نخ و سوزن میاریم به صورتتون می‌دوزیم» (فاطمه).

«معلم پرورشیمون اومد و گفت که یادتون باشه که اگه شما با یه فرد نامحرم زیر یه سقف با در بسته تنها شدین، نفر سوم شیطان؛ یک روز من و پسرخاله که داشتیم خاله‌بازی می‌کردیم، تنها شدیم توی اتاق و صدای معلم توی ذهنم پلی شد که نفر سوم شیطان.... بعد یک‌هویه جن وحشتناک رو تصور کردم و واقعاً وحشت کردم» (شیدا).



این احساس ترس به حدی است که از یک موقعیت عادی و روزمره، یک تجربه ترسناک ساخته است. ایجاد چنین ترس‌هایی، اگرچه به ظاهر برای تشویق به رعایت احکام دینی است، اما درحقیقت، یک سازوکار کنترل اجتماعی است که برپایه ترس و اضطراب بنا شده است. این سازوکار، به نوعی دختران را در یک حالت ترس دائمی قرار می‌دهد که همواره باید مراقب باشند تا مبدا به شکلی رفتار کنند که منجر به مجازات و عذاب شود.

ب) دادن احساس گناه: دختران به شکل مجرم‌گونه‌ای اجتماعی می‌شوند. آنان با رسیدن به سن تکلیف و پذیرفتن مسئولیت‌های پرشمار، در نتیجه گرفتن احساس گناه فراتر از مسئول بودن، مجرمان بالقوه‌ای هستند که در مرحله پساگذار و پس از نه‌سالگی قابلیت انجام گناهان تعریف‌شده را دارند.

«من نمازمو می‌خوندم، ولی پدر و مادرم قدردان اینم نبودن و مدام چک می‌کردن که نماز خوندم یا نه؟ و اگر خونده بودم، هم تصورشون این بود که دارم دروغ می‌گم...» (طهورا).

«مثلاً من توی خیابون، راهپیمایی اینا وقتی به نفر بهم برخورد می‌کرد یا از کنار من رد می‌شد و بهم می‌خورد، من تا ماه‌ها توی نمازم، توی قنوت گریه می‌کردم و به خدا می‌گفتم، ببخشین؛ اونم چیزی که من اصلاً نقشی توش نداشتم» (آیه).

به این ترتیب، احساس گناه به یک فرایند دائمی در ذهن دختران تبدیل می‌شود و آن‌ها به نوعی خود را محکوم به ارتکاب گناه می‌دانند، حتی اگر هیچ عملی انجام نداده باشند. با توجه به تجربیات زیسته دختران، می‌توان گفت، احساس گناه پس از تکلیف به یک ساختار وجودی تبدیل می‌شود که به گونه‌ای عمیق در زندگی آن‌ها ریشه می‌دواند. این احساس گناه، نه تنها به عنوان یک احساس گذرا، بلکه به عنوان یک واقعیت پایدار و نافذ در زندگی آن‌ها عمل می‌کند که در نتیجه وجود آن، هر عمل، فکر، و حتی نیتی، ارزیابی اخلاقی می‌شود.

ج) دادن احساس شرم: پس از جشن تکلیف، تأکید شدید بر حجاب و پوشاندن اعضای بدن در بین دختران، احساس شرم ایجاد کرده و این جریان، به عنوان یکی از





سازوکارهای کنترل برای دختران به کار می رود. از تجربیات دختران می توان دریافت که بدن، به مثابه یک موجودیت مستقل که نیاز به کنترل دائمی دارد و همچنین، به عنوان یک منبع بالقوه خطر و گناه، درک می شود.

: «بدنمو دشمن خودم می دونستم؛ اگه دشمن نه، حداقل غریبه می دیدم نسبت به خودم که این باعث گناه منه. صدام گناهه، موهام گناهه، دست زدنم گناهه، برجستگی هام حتی اگه بیوشونم، ولی باعث تحریک بشه...» (هانیه).

این نوع نگاه، سبب ایجاد نوعی بیگانگی با بدن می شود که ریشه در تربیت دینی و فرهنگی دارد.

«من نسبت به سینه هام حس بدی داشتم و هی می خواستم دیده نشه. برای همین، مجبور بودم قوز کنم و به مامانم هی می گفتم، نمی شه بریم دکتر اینا رو جراحی کنیم بیاریم بیرون؟» (فاطمه).

بدن به عنوان یک بخش طبیعی از وجود فردی دختران، به یک منبع نگرانی و شرم تبدیل می شود که باید از دید دیگران پنهان شود. این وضعیت، نشان دهنده یک تضاد عمیق در تجربه های زیسته دختران مذهبی است؛ از یک سو، موظف به رعایت مجموعه ای از قوانین هستند که بر پوشاندن بدن تأکید دارد و از سوی دیگر، با بدن خود به عنوان بخشی از هویتشان که نیاز به شناخت و پذیرش دارد، بیگانه می شوند.

د) زیست گلخانه ای: زیست گلخانه ای، با قطع ارتباط با افراد و محیط های ناهمگون همراه است و دختران را به یک فضای بسته و محدود می کشاند. آن ها از ارتباط با کسانی که با معیارهای مذهبی و اجتماعی خانواده ها و جامعه همخوانی ندارند، منع می شوند. این فرایند، نه تنها در زمینه پوشش و رفتار، بلکه به لحاظ نوع تفکر و دیدگاه ها نیز رخ می دهد.

«ما با بقیه خیلی روابطمون خوب نیست. خوب هست! ولی خیلی نمی تویم با هم باشیم؛ اونایی که یکم حجابشون بده رو بعد تکلیف می گفتن بهشون نزدیک نشین و از این جور چیزا.... سعی می کنم بهشون نزدیک نشم تا تأثیری ازشون نگیرم» (ساره).

«بعد تکلیف، گفتن به خاطر رعایت واجبات و خصوصاً چادری بودن، با اصل و نسب ترم نسبت به بقیه.... اهمیت نمی دم به آدمای دور و اطرافم، چون ازشون خوشم نیما» (کیمیا).

این تجربه نشان می‌دهد که چگونه کنترل اجتماعی، سبب شکل‌گیری یک هویت بسته و انحصاری می‌شود؛ تاجایی که دختران احساس می‌کنند، تنها در محیط‌های همگن و همفکر امنیت دارند.

ه) نظارت خانواده و خودتحریمی دختران: پس از برگزاری جشن تکلیف، نظارت بر دختران مکلف به شدت افزایش می‌یابد. این نظارت که به شکل مستقیم و غیرمستقیم از سوی والدین، مدرسه، فامیل، و اطرافیان دیگر انجام می‌شود، به تدریج به بخشی از رفتار و نگرش درونی دختران تبدیل می‌شود.

«بعد تکلیف این نظارت به بیشتر شد. من همیشه حس می‌کنم پدر مادرم همه جا هستن و حتی اگر نباشن هم می‌ترسم از یکجایی پیدا بشن و مثلاً معمو بگیرن» (فاطمه).

«به واسطه نظارت شدیدی که پدر مادرم بعد جشن روی رفتارم داشتن، منم از بچگی تا همین الان روی خودم نظارت داشتم. چند وقت پیش، یکی از همکلاسیای پسرمد اوامد باهام صحبت کنه، یک دفعه صدای پدر و همه توی ذهنم پلی شد که تو داری چیکار می‌کنی و گفتم ببخشین من نمی‌تونم باهات صحبت کنم» (شیدا).

این روند نظارت و خودتحریمی، نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای قدرت و کنترل اجتماعی در جامعه می‌توانند از طریق فرایندهای نظارتی و درونی‌سازی هنجارها و قواعد، به تولید سوژه‌های منضبط منجر شوند.

۵-۲. هویت مقاومت

کنشگران اجتماعی با هویت مقاومت، در برابر هویت مسلط از سوی نهادهای قدرتمند در جامعه، واکنش نشان می‌دهند.

۵-۲-۱. مقاومت در برابر تغییرات ناگهانی

در متون اسلامی و سنتی، یکی از استدلال‌هایی که برای زودتر به سن تکلیف رسیدن دختران نسبت به پسران مطرح می‌شود، عاقل‌تر و کامل‌تر بودن آنان نسبت به پسران است. این ادعا که دختران از سنین پایین‌تر به بلوغ فکری و عقلی می‌رسند، به عنوان دلیلی برای الزام آنان به انجام واجبات دینی، از جمله حجاب مطرح می‌شود.





از یک سو، دختران به دلیل «عاقل تر بودن»، زودتر مکلف می‌شوند و از سوی دیگر، همان دختران در موقعیت‌های اجتماعی و خانوادگی دیگر، همچنان افرادی ناتوان از تصمیم‌گیری‌های مستقل و مهم به‌شمار می‌آیند. این تضاد در واقع یک ابزار ایدئولوژیک است که از طریق آن، نظام پدرسالارانه توانایی‌های دختران را در راستای کنترل و اطاعت دینی به‌کار می‌گیرد و هم‌زمان، استقلال آن‌ها را در زمینه‌های دیگر محدود می‌کند.

«برام همیشه این سؤال بوده که پسرای پونزده‌ساله که این‌قدر گنده‌ان، یعنی هنوز عقلشون کامل نشده که بخوان نماز بخونن؟» (مژده).

«اگه ما دخترا عاقل‌تر هستیم و زودتر باید به سن تکلیف برسیم، چرا اونجا که قراره حق طلاقو بگیریم، مردا عاقل‌ترن؟ پسرای که توی پونزده‌سالگی به تکلیف می‌رسن، در موقعیتای دیگه، اونا عاقل‌ترن و باید تصمیم بگیرن؟» (طهورا)

این تضادها باعث می‌شود که دختران با افزایش سن، در برابر این آموزه‌ها، دیدگاه‌های انتقادی پیدا کرده و تناقض‌های موجود در آن‌ها را شناسایی و رد کنند و این جریان، سرانجام، به مقاومت آنان منتهی شود.

۲-۲-۵. مقاومت در برابر اجتماعی کردن و ساخت هویت اسلامی

ساخت هویت اسلامی هم‌سو با ارزش‌های پذیرفته‌شده از سوی نهادهای مسلط و سیطره آن، سرانجام، سبب شکل‌گیری هویت مقاومت در برابر آن شده است.

«همیشه می‌گفتن برای اینکه شبیه حضرت زهرا باشی، باید چادر بپوشی، اما چند سال بعد جشن تکلیف، چادرمو کنار گذاشتم و دیگه اعتقادی به حرفایی که اون زمان بهم زده بودن، نداشتم و ندارم. حتی بعداً هم دیگه امکان نداره چادر بپوشم؛ چون می‌دونم خوب بودن و بد بودن دختر به حجابش نیست...» (مهدیه).

سیطره هویت اسلامی و ارائه یک‌وجهی از واجبات دینی و همچنین، اولویت دادن حجاب چادر بر تمام واجبات، سبب شده است که دختران با گذشت زمان در برابر سیطره این هویت تعریف‌شده اسلامی دست به مقاومت بزنند.

«من به دختر برون‌گرا و خوش‌بین بودم، اما بعد تکلیف، پدرم کسانی که ساکتن، و خیلی حرفی برای گفتن ندارن و می‌گن چشم، کسانی که حتی اطلاعات ندارن رو برام مثال می‌زد و منو

به سمت سرکوب سوق می داد؛ یعنی می گه این شکلی بودن فقط خوبه. اون موقع، دنبال گرفتن تأییدش بودم؛ اما الان به هیچ عنوان نیستم و می خوام به خود واقعیم برگردم...» (طهورا).

به این ترتیب، دختران از انطباق با تیپ ایدئال ارائه شده، احساس سرکوب شدن پیدا کرده اند و با گذشت زمان در برابر آن ایستادگی کرده اند.

۳-۲-۵. مقاومت در برابر پرورش هویت فرمان بردار و مطیع

در دوران پساگذار و با افزایش سن تجربه گران، انتقاد به نداشتن اختیار و حق انتخاب و داشتن یک هویت ضبط شده در بین تجربه گران شکل گرفته است.

«من خیلی خشمگین بودم و نمی توانستم خودمو کنترل کنم و این طوری نبود که با خودم بگم که حالا نه این بخشی از دین که به تو اجبار شده، تعصبات بوده، فکر می کردم کلش بده، تفکیکی مثلاً بین تعصب دینی و مسائل دینی نداشتیم؛ پس اگر همه رو کنار بذارم، این جوری دیگه راحت می شم» (فرزانه).

در همین راستا، پذیرندگی بی چون و چرای دختران در نه سالگی به سبب سن کم سبب شده است که نهادهای مسلط در پی تداوم و حفظ این پذیرندگی برای دختران تا بزرگسالی باشند و حق انتخابی به آنان ندهند؛ زیرا، حق انتخاب ممکن است به برهم زدن نظم ایجاد شده و مقاومت در برابر هویت مسلط منجر شود. اگرچه دختران به دلیل سن کم در نه سالگی، پذیرنده بی چون و چرا بوده و اجراکننده اوامر می شوند، اما با گذر زمان و فاصله گرفتن از تکلیف، به مقاومت در برابر استیلای قدرت مستقر گرایش پیدا کرده و نظم موجود را بر هم زده اند.

۴-۲-۵. مقاومت در برابر قواعد منضبطانه

قواعد محدودکننده در دوران پساگذار، ابتدا تصاویر ذهنی تجربه گران را برای رسیدن به آرزوهایشان محدود می کنند که این امر در بزرگسالی سبب از دست رفتن موقعیت های تحصیلی، شغلی، حرفه ای، و... می شود.

«من توی بچگی، خیلی استعداد خوبی در زمینه گویندگی داشتم. این قدر دست و بالم گرفته شد که الان احساس بدی دارم. این استعداد نه تنها تقویت نشد، بلکه سرکوب شد؛ اما الان با همه اون اتفاقاً قصد دارم برم گویندگی رو شروع کنم» (فاطمه).



قواعد تعیین شده پس از جشن تکلیف با توجیه‌های دینی، به عنوان سدی برای پیشرفت دختران در عرصه‌هایی عمل می‌کنند که همسو با ارزش نهادهای مسلط برای هویت پذیرفتنی از زنان نباشند.

«من دلم می‌خواست برم کلاس رقص و باله بشم، اما می‌گفتن برای تو زشته بخوای این کاره بشی. بعد تکلیف من فقط برای امور عبادی تشویق شدم یا کارای کلیشه‌ای که همه دخترای مذهبی انجام می‌دادن نه برای رقص و آواز، و...» (ستایش).

«من دوست داشتم خواننده بشم؛ ولی اصلاً نمی‌تونستم بعد تکلیف به همچین چیزی فکر کنم. اما الان توی فضاهای باز و اتفاقاً جلوی مردا و پسرا شروع به خوندن می‌کنم» (شیدا).

با گذر زمان، تداوم اعمال قواعد منضبطانه، به مقاومت دختران منتهی شده است؛ به گونه‌ای که اگرچه قواعد منضبطانه در مقطعی، آرزوها و مهارت‌های آنان را تحت تأثیر قرار داده است، اما سرانجام، دختران مقاومت خود را با ابراز همان تابوها در جمع، علنی کرده‌اند.

۵-۲-۵. مقاومت در برابر کنترل اجتماعی

کنترل اجتماعی در دوران پساگذار (به منظور حفظ هویت تعریف شده) از مسیرهای گوناگونی بر دختران اعمال می‌شود.

: «من اصلاً تصور خوبی از بهشت ندارم. تصور من یه چیز خیلی با جزئیات از جهنمه. بند یک، افرادی که حجاب نداشتن، بند دو، افرادی که نماز رو دیر می‌خوندن، و... به همین جهت، دین برای من از یک جایی به بعد به جای منبع آرامش بودن، منبع احساسات بدی بود» (شیدا).

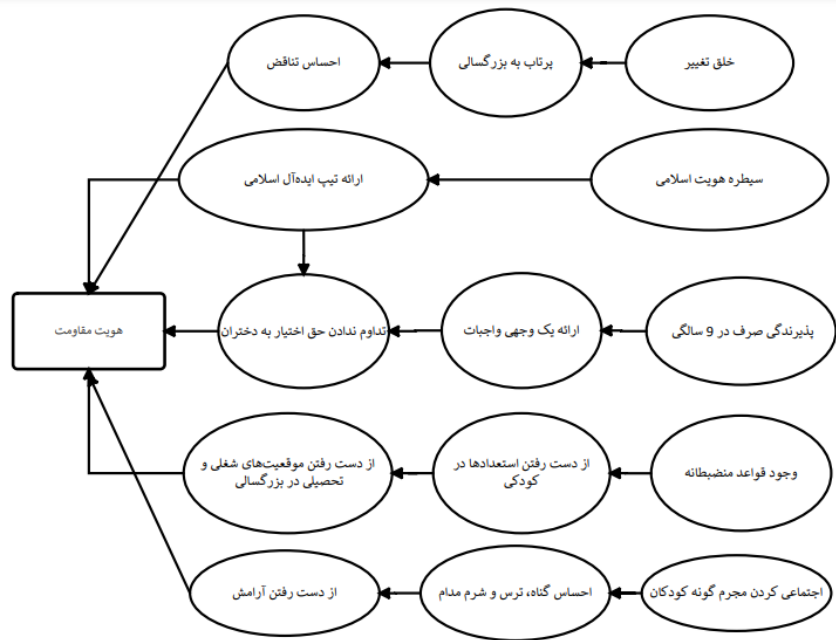
«از احساس گناه شدیدی که داشتم خسته شدم؛ مثلاً، من اون زمان حتی با شنیدن صدای اذان احساس گناه می‌کردم؛ یعنی این قدر وحشتناک بود. برای همین رعایت واجباتو گذاشتم کنار تا آرامش داشته باشم» (آیه).

در برابر ساخت هویتی که انتظار دارد دختران در جامعه اسلامی همواره خود را گناهکار بدانند تا خطایی مرتکب نشوند، با گذر هرچه بیشتر از مراسم تکلیف و پیامدهای آن، دختران پس از تجربه فشار سنگین ناشی از احساس گناه، ترس، و شرم، این احساسات همیشگی را پس زده و به بازسازی هویت خود پرداخته‌اند.



بحث و نتیجه گیری

براساس تجربیات دختران، آنان بلافاصله پس از جشن، این جشن را یک رویداد شاد و منحصر به فرد به شمار آورده و در آن حس اهمیت یافتن و مرکز توجه قرار گرفتن را برای نخستین بار به طور جدی تجربه کرده اند. به این ترتیب، آنان در نه سالگی به یک باره با احساساتی همچون کامل بودن روبه رو می شوند و مجموعه این تجربیات مثبت، باعث می شود که این جشن را به عنوان یک رویداد خاص در ذهن خود به یادگار نگه دارند؛ اما با فاصله گرفتن از رویداد جشن و گذر زمان، احساس متفاوتی در مورد جشن تکلیف پیدا می کنند.



شکل شماره (۱). شکل گیری هویت مقاومت و تغییر احساس دختران به جشن تکلیف

دختران با گذار، رویکردی انتقادی به جشن پیدا کرده و آن را زودهنگام به شمار می آورند و مطابق با شرایط سن نه سالگی نمی دانستند.





هویت دختران با اجتماعی کردن مذهبی در دوران پساگذار گره خورده است. آنان در نه‌سالگی هویت اسلامی تعریف‌شده را می‌پذیرند، اما با افزایش سن، فاصله گرفتن از جشن، و دیدن تکثر، تیپ‌های ایدئال دیگری نیز می‌بینند که اگرچه ایدئال نهادهای مسلط نبوده و با نظام ارزشی آنان در تضاد است، اما برای بخش دیگری از جامعه، ایدئال به‌شمار می‌آید؛ در صورت برگزیدن تیپ‌های ایدئال متضاد با سلیقه نهادهای مسلط، دختران مذهبی از سوی خانواده طرد شده یا فشارهای زیادی را متحمل می‌شوند و این مسیر، احساس اولیه و مثبت دختران به جشن را به احساس منفی تبدیل می‌کند.

همچنین، دختران مذهبی با گذر زمان، جشن تکلیف را رویدادی به‌شمار می‌آورند که محدودیت‌ها و چارچوب‌های جدیدی را برای آن‌ها تعریف می‌کند. آرزوهایی که در کودکی با قواعد تکلیف محدود شده‌اند، سبب می‌شوند که دختران در بزرگسالی، موقعیت تحصیلی یا شغلی دلخواه را نداشته باشند.

باوجوداینکه دادن احساس گناه، ترس، و شرم در کودکی برای دختران نه‌ساله اقدامی عادی بوده است، اما آنان در نتیجه شکل‌گیری روحیه انتقادی در دوران بزرگسالی، این احساسات نهادینه‌شده و مداوم خود را زیر سؤال برده و ناعادلانه به‌شمار می‌آورند.

برگزاری جشن تکلیف، راهبردی برای پذیرش تحولات دوره پساگذار است که به‌منظور پایبندسازی به بایدها و نبایدها، تحکیم خواست دیگران بر فراز خواست دختر نه‌ساله، و ایجاد هویت مشروعیت‌بخش اجرا می‌شود. تعهداتی که دختران در آن جشن شاد و دلپذیر می‌دهند، الزاماً بعدها همسو با خواست و اراده آنان نبوده و اگر دختران از این تعهدات فراتر بروند، باید هزینه‌های گزافی بپردازند. در راستای تغییر احساس دختران به جشن تکلیف، هویت مقاومت آنان با پس زدن بخشی از باورهای مذهبی و همچنین، حجاب چادر به‌مثابه مهم‌ترین واجب شرعی معرفی شده پس از جشن، بروز و ظهور کرده است.

در دوران پساگذار دو راهبرد مهم برای تغییر دنیای دختران شکل می‌گیرد. این بخش با نظریه‌های آرنولد ون جنپ و ویکتور ترنر درباره آیین‌های گذار مرتبط است (جنپ،



۲۰۱۹؛ بلییر، ۱۹۹۴). در این مرحله، فرد از یک مرحله به مرحله دیگری منتقل می‌شود. این بخش به مثابه پایه محکمی برای شکل‌دهی به هویت دختران عمل کرده است. فرایند الگوسازی مذهبی و ارائه هویتی خاص که تنها بر ویژگی‌هایی چون دختر خوب، همسر خوب، و مادر نمونه از حضرت زهرا تأکید دارد و جنبه‌های دیگر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی را سانسور می‌کند، به طور مستقیم به مفهوم هویت مشروعیت‌بخش که در پی عقلانی کردن سلطه نهادهای مسلط بر کنشگران است، اشاره دارد (کاستلز، ۲۰۱۱). این نتایج با نتایج پژوهش ملک‌زاده (۲۰۱۲) مبنی بر ارائه تیپ ایدئال جنسیتی با ساخت هویتی هدفمند از حضرت زهرا برای دختران، هم‌راستا است (ملک‌زاده، ۲۰۱۲).

از آنجاکه دختران پس از تکلیف، آرزوها و خلاقیت‌های ناهمسو با دستورات دینی و سنتی را کنار گذاشته و این جریان در بزرگسالی نیز سبب ساخت هویت شغلی، تحصیلی، و... متناسب با قواعد موجود در ایدئولوژی اسلامی شده است، می‌توان گفت، قواعد منضبطانه ساخته‌شده از سوی نهادهای مسلط، به آرزوها و خلاقیت دختران، جهت خاصی داده و همان‌گونه که فوکو اشاره می‌کند، به ساخت جسمی مطیع و فرمان‌بردار منتهی می‌شود (فوکو، ۱۳۷۸).

این دختران که به انضباط درونی رسیده‌اند، در نبود نیروهای نظارتی، بر خود نظارت داشته و با گناه شمردن، احساس ترس و شرم در بسیاری از موارد، خود را تحریم می‌کنند. همان‌گونه که فوکو تأکید می‌کند، نگاه خیره بهنجارساز باعث می‌شود که افراد، خود را با معیارهای تعیین‌شده انطباق دهند (فوکو، ۱۳۷۸، ۱۷۲).

با تلفیق نظریه ون‌جنپ، فوکو، و کاستلز می‌توان به این نتیجه رسید که جشن تکلیف، تنها مشخص‌کننده لحظه‌های گذار نیست، بلکه به عنوان سازوکار قدرت انضباطی و ایجاد هویت مشروعیت‌بخش عمل می‌کند. نتایج این بخش با بخشی از کار میرمیری، مبنی بر تأثیر سیاست‌های جمعی بر احساس گناه و از خودبیگانگی زنان از بدنشان (میرمیری، ۲۰۲۲) هم‌راستا است.

برپایه نظریه کاستلز (کاستلز، ۲۰۱۱) در دوران پساگذار، در برابر گسترش و سلطه هر نوع هویتی در جامعه، هویت مقاومت به وجود می آید. در پی این جریان، هویت مقاومت در برابر خلق تغییر، اجتماعی کردن، ساخت و سیطره هویت اسلامی، پرورش هویت فرمان بردار، قواعد منضبطانه، و سرانجام، کنترل اجتماعی شکل گرفته است. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که جشن تکلیف، به عنوان یک مناسک گذار، بیش از آنکه به عنوان یک فرایند ساده دینی عمل کند، به ابزاری برای کنترل اجتماعی و سیطره هویت مشروعیت بخش تبدیل شده است.



منابع

ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۷۷). کشف المحجبه (ترجمه اسدالله مبشری). تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

روشندل، نفیسه؛ زنجانی زاده، هما؛ و فولادیان، مجید (۱۴۰۳). تکلیف ناگهانی؛ مردم‌نگاری از جشن تکلیف دختران ۹ ساله در مشهد. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱۴(۲۶)، ۱۷۸-۱۵۸. doi: 10.22059/IJAR.2024.378983.459879

فوکو، میشل (۱۳۷۸). مراقبت و تنبیه (ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده). تهران: نشر نی.

گرامی، محمدعلی (۱۳۷۵). پژوهش در بلوغ دختران. کیهان اندیشه، شماره ۶۶. <http://noo.rs/aXYii>
موسوی، منصوره (۱۳۹۷). تابوی زنانگی. تهران: انتشارات فیروزه.

هیندس، باری (۱۳۸۰). گفتارهای قدرت از هابز تا فوکو (ترجمه مصطفی یونسی). تهران: انتشارات شیرازه.

یوسفیان، الهام (۱۴۰۱). بررسی انگیزه‌ها و عوامل و پیامدهای برگزاری جشن تکلیف (نشانه موردی دبستان شمیم رحمت (۱)). فصلنامه علمی تخصصی فرهنگ پژوهش ۱۵، (شماره ۴۹ - بهار ۱۴۰۱)، ۶۳-۹۴. doi: 10.22081/fpq.2022.73396

Belier, W.W. (1994). Arnold Van Gennep and the rise of french sociology of religion. *Numen*, 41(2), 141-162.

Canales, A.D. (2020). Models and methods for confirmation catechesis in catholic youth ministry. *Religions*, 11(8), 417. doi:10.3390/rel11080417

Castells, M. (2011). *The power of identity*. Germany: Wiley. <https://tinyurl.com/2p8h7w9x>

Cavagnoud, R. (2013). The quinceanera: Towards an individualization of the fifteenth birthday celebration for young peruvian girls. *Anthropo Children*, 1-17.

Colaizzi, P. F. (1978). Psychological research as the phenomenologist views it. *Existential Phenomenological Alternatives for Psychology*. Oxford University Press Inc.

Elias, J. J. (2018). Front matter. In *Alef Is for Allah: Childhood, emotion, and visual culture in islamic societies* (1st ed. pp. i-vi). University of California Press.

Flood, A. (2010). Understanding phenomenology. *Nurse Researcher*, 17(2), 7-15. doi: 10.7748/nr2010.01.17.2.7.c7457

Hill, J. & Becker, P. D. (2008). Life events and rites of passage. *Omnigraphics*. <https://bit.ly/0807358-SP>



- Javdani, S., & Noorizadeh, B. (2023). The Iran Portfolio. *Journal of Visual Culture*, 21(3), 461-494. doi:10.1177/14704129231157630
- Malekzadeh, S. (2012). Children without childhood, adults without adulthood: changing conceptions of the Iranian child in postrevolutionary Iranian textbooks (1979–2008). *Comparative studies of south Asia, Africa and the Middle East*, 32(2), 339-360. doi:10.1215/1089201X-1628971
- Mir Miri, H. (2022). *Diasporic body-memory politics: sexualized public gender-role surveillance in post-revolutionary and post-war Iran* (Doctoral Dissertation, University of Saskatchewan). <https://hdl.handle.net/10388/14095>
- Mozaffari, A. (2015). The heritage 'NGO': a case study on the role of grass roots heritage societies in Iran and their perception of cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 21(9), 845–861. doi:10.1080/13527258.2015.1028961
- Nosrati, S., Sabzali, M., Arsalani, A., Darvishi, M., & Aris, S. (2023). Partner choices in the age of social media: are there significant relationships between following influencers on Instagram and partner choice criteria?. *Revista De Gestão E Secretariado*, 14(10), 1919–19210. doi: 10.7769/gesec.v14i10.3022
- Pedersen, M. H. (2015). "Fatima's taklif: Bringing up children for a good future". In *Iraqi women in Denmark*. Manchester, England: Manchester University Press. doi: 10.7765/9781526102768.00012
- Romo, L. F. Mireles-Rios, R. & Lopez-Tello, G. (2014). Latina mothers' and daughters' expectations for autonomy at age 15 (La Quinceañera). *Journal of Adolescent Research*, 29(2), 271-294. doi:10.1177/0743558413477199
- Schweitzer, F. (2019). Learning from Each Other: Confirmation Work in Europe and in the United States. *Theology Today*, 76(1), 26-37. doi:10.1177/0040573619826952
- Shoham H. The Bar and Bat Mitzvah in the Yishuv and Early Israel: From Initiation Rite to Birthday Party. *AJS Review*. 42(1),133-157. doi:10.1017/S0364009418000090
- Shoham, H. (2015). 'A birthday party, only a little bigger': a historical anthropology of the Israeli bat mitzvah. *Jewish Culture and History*, 16(3), 275–292. doi:10.1080/1462169X.2016.1139855
- Soroori Sarabi, A., Zamani, M., Ranjbar, S., Rahmatian, F. (2023). Innovation–But with Risk: The Strategic Role of IT in Business Risk Management. *Journal of Cyberspace Studies*, 7 (2). doi: 10.22059/jcss.2023.101605
- Tomraee, S., Toosi, R., & Arsalani A. (2024) Perspectives of Iranian Clinical Interns on the Future of AI in Healthcare. *Journal of Cyberspace Studies*, 8(2). doi:10.22059/jcss.2024.101610



Torab, A. (2006). *Performing Islam*. Leiden, The Netherlands: Brill.

Van Gennep, A. (2019). *The rites of passage*. University of Chicago Press. <https://bit.ly/van-gennep-rites>

Vizheh, A. (2019). Preventing and responding to early and forced child marriage of Iranian-Canadians in Canada (Doctoral dissertation, University of the Fraser Valley). <https://bit.ly/ufv18274>



فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۴۹

فرمان‌برداری یا مقاومت؟
رازهای پنهان جشن تکلیف
دختران